Haalbaarheidsonderzoek

De rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen 1930–1970

Programma Evaluatie Regelgeving

ZonMw

Haalbaarheidsonderzoek

De rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen 1930-1970

Joost Vijselaar, bijzonder hoogleraar Geschiedenis van de psychiatrie

Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis & Descartes Center
Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht

Den Haag: ZonMw, september 2013

Colofon

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie.
Vooruitgang vraagt om onderzoek en ontwikkeling. ZonMw financiert gezondheidsonderzoek én stimuleert het gebruik van de ontwikkelde kennis – om daarmee de zorg en gezondheid te verbeteren.
ZonMw heeft als hoofdopdrachtgevers het ministerie van VWS en NWO.
Voor meer informatie over het programma Evaluatie Regelgeving kunt u contact opnemen met het secretariaat via er@zonmw.nl of telefoon 07349 5128.

ZonMw
Laan van Nieuw Oost Indië 334
Postbus 93245
2509 AE Den Haag

T 07349 5111
F 07349 5100
www.zonmw.nl

—/09/2013/ZW

Opmaak en productiebegeleiding: Piasau, Zoetermeer

Vormgeving omslag: Katja Hilberg, Rotterdam

Fotografie Dieter Schütte

Inhoudsopgave

Samenvatting

In december 2011 publiceerde de Commissie Deetman haar eindrapport over het seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk in de periode vanaf 1945. Naar aanleiding daarvan verschenen er onder andere enkele artikelen in het *NRC Handelsblad* van de journalist Joep Dohmen, over castratie in de jaren vijftig toegepast op een slachtoffer van misbruik in de rooms-katholieke kerk. Het vermoeden dat in het verleden castratie mogelijk met oneigenlijke motieven zou zijn toegepast, leidde tot hoorzittingen over dat thema van de Commissie voor Veiligheid en Justitie van de Tweede Kamer. In vervolg daarop verklaarde de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in 30 mei 2012 bereid te zijn tot het laten doen van onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar de rol van de psychiatrie in brede zin bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen. De Commissie evaluatie regelgeving van ZonMw belast met de uitvoering van het toegezegde wetenschappelijke onderzoek, deed vervolgens een beroep op prof. dr. Joost Vijselaar om een haalbaarheidsonderzoek te verrichten, met betrekking tot de mogelijkheden tot onderzoek naar de door de staatssecretaris gestelde vragen. Dit rapport brengt de haalbaarheid van het bedoelde onderzoek in kaart.

Samenvattend kan de centrale vraag van dit onderzoek als volgt geformuleerd worden: hoe werden in Nederland tussen 1920/1945 en 1970 plegers van seksueel misbruik van minderjarigen (en breder zedendelinquenten) beoordeeld en behandeld in de (forensische) psychiatrie, met bijzondere aandacht voor het gebruik van castratie en de rol van de religie, en met oog voor de juridische (gezondheidsrechtelijke), medisch-ethische, religieus-historische en beleidsmatige aspecten, gesitueerd in de context van de maatschappelijke opvattingen in de verschillende zuilen?

In het haalbaarheidsonderzoek is onderzocht wat er in de beschikbare literatuur al bekend is over de genoemde thema's, welke bronnen in de brede zin (literatuur en documentatie, archief, getuigen/ deskundigen) er voor het onderwerp bestaan, in hoeverre deze toegankelijk zijn en of de vragen gelet op het beschikbare materiaal operationaliseerbaar gemaakt kunnen worden in de tijd en met de middelen die beschikbaar zijn.

De conclusie van het onderzoek luidt dat het gevraagde onderzoek haalbaar is.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat er voldoende substantiële bronnen aanwezig (en toegankelijk) zijn om het gewenste onderzoek uit te voeren. Er is in de eerste plaats ruime

Nederlandse primaire literatuur voor handen uit de periode 1920-1970 die betrekking heeft op de relevante thema's. In de tweede plaats zijn er archiefbronnen beschikbaar waaraan antwoorden op wezenlijke vragen ontleend kunnen worden. Het gaat dan vooral om rapporten pro justitia, om samenhangende archivalia over castratie in het psychiatrisch ziekenhuis Sint Willibrord te Heiloo en om dossiers van TBR-verpleegden uit de onderzoeksperiode.

Met betrekking tot de vraag naar de bestaande historische kennis over castratie is hier vastgesteld dat er al het nodige is onderzocht vooral over de ontwikkelingen voor 1950, maar dat sommige vragen en aspecten onderbelicht zijn gebleven of een systematischer aanpak behoeven. Nieuw aangetroffen bronnen vragen eveneens om nadere bestudering. De geringe omvang van de buitenlandse historiografie legt beperkingen op aan de mogelijkheden tot een internationale vergelijking. In bescheiden mate kan daarvoor gebruik worden gemaakt van de overvloedige primaire, medisch/psychiatrische literatuur.

Waar het gaat om het tijdvak waarover het onderzoek zich dient uit te strekken is beargumenteerd dat 1920 als uitgangsjaar moet dienen, gelet op het feit dat in de tweede decennia voor de Tweede Wereldoorlog de fundamentele discussie over castratie werd gevoerd en het kader voor de verdere toepassing tot stand kwam. De jaren rond 1970, toen castratie als therapie verdween, kunnen als de bovengrens van het onderzoek worden aangehouden.

Over de brede juridische, ethische, religieuze en medische context van 1920 tot 1970 is veel informatie beschikbaar zowel in de secundaire literatuur over de algemene context als in de primaire literatuur over castratie en de behandeling van zedendelinquenten.

Onderzoek naar de theorie en de praktijk van de castratie en breder de behandeling van zedendelinquenten is al voorbereid in de beschikbare historiografie en kan systematisch plaatsvinden aan de hand van de primaire literatuur. Wezenlijk is hier de beschikbaarheid van grote, seriële archiefbronnen – voorlichtingsrapporten en dossiers – die de feitelijke besluitvorming en behandeling onderzoekbaar maken. Deze bronnen maken het mogelijk het hele proces van probleem, delict, contact met justitie en/of psychiatrie, onderzoek, indicatie, besluitvorming, toepassing, effect en psychische en maatschappelijke gevolgen te analyseren. De vragen naar de indicatiestelling en de mate waarin castratie op basis van vrijwilligheid dan wel onder dwang plaatsvonden, laten zich met dit materiaal eveneens bestuderen.

Het haalbaarheidsonderzoek laat zien op dat de vraag naar het aantal personen dat in Nederland gecastreerd is in de twintigste eeuw geen antwoord mogelijk is. Het aantal toepassingen van castratie in de praktijk van vrijgevestigde psychiaters/zenuwartsen, in algemene ziekenhuizen, psychiatrische ziekenhuizen en instellingen voor verstandelijk gehandicapten is niet vast te stellen, zelfs niet bij benadering. De belangrijkste redenen daarvoor zijn de vernietiging van archieven en de buitengewoon tijdrovende en kostbare arbeid om de betreffende gevallen in de bewaarde medische archieven op te sporen. De praktijk van de castratie in de vrije maatschappij, buiten de forensisch psychiatrische sector is derhalve niet (systematisch) te onderzoeken. Alleen voor de sector van de forensische klinieken beschikken we over enigszins betrouwbare cijfers (381 castraties tussen 1938 en 1968).

Over de rol van de Inspectie heeft het vooronderzoek al enig uitsluitsel geboden in de vorm van de constatering dat castraties niet door de inspectie zijn geregistreerd. De inspectie beschikte niet over een beeld van de mate waarin castratie in de psychiatrische instellingen en in de verstandelijke gehandicaptenzorg werd toegepast. De inspectie was echter wel degelijk op de hoogte van het feit dat er castraties in de psychiatrie plaatsvonden.

Over de verhouding tussen religie en psychiatrie levert de secundaire literatuur al de nodige inzichten, vooral waar het gaat om de verschillende theologische, ethische en (wijsgerig) antropologische posities. Standpunten en discussies ter zake zijn te vinden in artikelen, congresverslagen e.d. uit de jaren dertig en veertig en ook wel later. Er bestaan ook rapporten en dossiers die specifiek betrekking hebben op geestelijken, die mogelijk inzicht bieden in de verhouding tussen de psychiatrie en kerkelijke instanties.

1

Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In december 2011 publiceerde de Commissie Deetman haar eindrapport over het seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk in de periode vanaf 1945. In opdracht van de RK Bisschoppenconferentie en Konferentie Nederlandse Religieuzen onderzocht de commissie vanaf augustus 2010 de aard, omvang en omstandigheden van het misbruik binnen de kerk alsmede de verantwoordelijkheden van bestuurders, de gevolgen en de hulpverlening voor de slachtoffers. De benoeming van de commissie vormde het antwoord van de Nederlandse rooms-katholieke kerk op de toenemende berichtgeving over misbruik in het verleden, aanvankelijk in het buitenland en tegen 2010 ook in Nederland. De commissie concludeerde dat sedert 1945 tussen de 10.000 en 20.000 personen te maken hadden gehad met ernstige en minder ernstige vormen van misbruik door plegers werkzaam binnen de rooms-katholieke kerk. De kerk had er lang het zwijgen toe gedaan, 'de vuile was binnen gehouden' en in structurele zin weinig ondernomen. [1]

Het rapport van de Commissie Deetman kreeg veel aandacht in de publiciteit en de politiek. Daaronder wisten de artikelen in het *NRC Handelsblad* van de journalist Joep Dohmen, die eerder al over het misbruik in de rooms-katholieke kerk een boek had gepubliceerd, de nodige belangstelling te wekken.[2] In maart 2012 publiceerde Dohmen het relaas van Henk Heithuis, een pupil van het rooms-katholieke Sint Vincentius gesticht te Harreveld, die daar in de jaren vijftig als puber was misbruikt door broeders en daarvan aangifte had gedaan bij de politie. Nadat Heithuis niet veel later was opgenomen in de psychiatrische inrichting Huize Padua in Boekel, werd hij met eigen (mondelinge) instemming gecastreerd, waartoe hij naar een algemeen ziekenhuis in Veghel was overbracht. Ruim een jaar later zou hij deze ingreep juridisch hebben aangevochten. Het artikel wekte op zijn minst de suggestie dat Heithuis de castratie had ondergaan als sanctie voor de aangifte van het misbruik.[3]

De publicaties over Heithuis en het vermoeden dat in het verleden castratie met oneigenlijke motieven zou zijn toegepast, brachten de Commissie voor Veiligheid en Justitie van de Tweede Kamer ertoe om in april 2012 twee hoorzittingen te houden waarvoor zij onder meer (historische) deskundigen op het vlak van geneeskunde, psychiatrie en in het bijzonder castratie uitnodigde. Dat er

1 Wim Deetman, e. a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms Katholieke kerk. Uitgebreide versie, 2 delen* (Amsterdam 2011).

2 J. Dohmen, *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk* (z.pl. 2010).

3 *NRC Handelsblad*, 17 maart 2012, *idem* 23 maart 2012.

in het verleden in Nederland onder meer binnen de forensische psychiatrie op vooralsnog onbekende schaal en onder niet geheel duidelijke condities castraties hadden plaatsgevonden, was ook de Kamerleden niet bekend. De informatie uit de hoorzittingen bracht de commissie tot een verzoek aan de staatssecretaris van VWS om nader onderzoek.[4] In haar reactie van 30 mei 2012 verklaarde de staatssecretaris bereid te zijn tot een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar *de rol van de psychiatrie in brede zin bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen*, een onderzoek dat zich zou moeten uitstrekken tot de relatie tussen kerkelijk en religieuze bestuurders en de psychiatrie en later centra voor bezinning en hulpverlening, en tot de 'juridische, medisch-ethische, religieus-historische en gezondheidsrechtelijke en beleidsmatige aspecten van onvruchtbaarmaking en de invloed daarop van rooms-katholieke zijde'.[5]

In oktober 2012 verzocht de staatssecretaris vervolgens ZonMw om het toegezegde onafhankelijke wetenschappelijke onderzoek uit te voeren, waartoe binnen die organisatie de Commissie evaluatie regelgeving (CER) als verantwoordelijke werd aangewezen.[6] Voor het haalbaarheidsonderzoek, dat de CER als eerste verkenning van de onderzoeksvraag wenselijk achtte, deed een zij beroep op prof. dr. Joost Vijselaar, bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychiatrie bij het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, van de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. Tussen maart en september 2012 is het bedoelde vooronderzoek uitgevoerd door de heer Vijselaar, met als onderzoeksassistent de heer Roland Bertens BA. Dit rapport doet verslag van de bevindingen van het haalbaarheidsonderzoek en biedt voorstellen voor de uitvoering van het feitelijke onderzoek.

Voor de volledigheid zij hier nog vermeld dat parallel aan onderhavig onderzoek in opdracht van de minister van Veiligheid en Justitie de Commissie Archiefonderzoek handelen Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik rooms-katholiek kerk – bestaande uit de heren dr. M.W. van Boven en mr. F.H. Koster – onderzoek deed naar 'de wijze waarop het Openbaar Ministerie is omgegaan met misbruikzaken binnen de rooms-katholieke kerk'. Daarbij speelde op de achtergrond de vraag naar de betrokkenheid van psychiaters bij de rechtsgang – in de driehoek kerk, justitie, psychiatrie – een rol.[7]

1.2 Vraagstelling

Het thema van dit onderzoek zoals nader geformuleerd door de Commissie evaluatie regelgeving betreft de vraag naar de ontwikkeling van de rol van de psychiatrie bij behandeling van plegers van seksueel misbruik, met een accent op het gebruik van de 'onvruchtbaarmaking', in het tijdvak voor 1970.[8] Met 'onvruchtbaarmaking' – de term zoals hij in de toezegging van de staatssecretaris is gebruikt – wordt daarbij niet gedoeld op sterilisatie en andere methoden van geboortebeperking, maar uitdrukkelijk op castratie. Bij castratie ging het in het verleden om een vorm van therapie die

---

4 Brief kenmerk 2012Z08411/2012D19144.

5 Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 30 mei 2012, J/LJ-3115795.

6 Brief staatssecretaris van VWS aan het bestuur van ZonMw, 30 oktober 2012, CZ-3134643.

7 Commissie Archiefonderzoek handelen Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik rooms-katholieke kerk, *De handelwijze van het Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk* (Den Haag, 2013).

8 Brief ZonMw, 20 februari 2013 kenmerk 2013/03176/ZONMW. Zie bijlage A.

niet alleen gebruikt werd bij plegers van seksueel misbruik, maar bij verschillende vormen van zedendelinquentie en bij wat destijds werd gezien als seksuele pathologie, bijvoorbeeld homoseksualiteit en exhibitionisme. Omdat er voor 1970 voor het overige geen specifieke behandelvormen voor plegers van misbruik bestonden, kan de geschiedenis van de (forensisch) psychiatrische bemoeienis met zedendelinquentie hier als overkoepelende thema dienen.

Samenvattend kan de centrale vraag van dit onderzoek, zoals die voortvloeit uit de opdracht van ZonMw, als volgt geformuleerd worden: hoe werden in Nederland tussen 1920/1945 en 1970 plegers van seksueel misbruik van minderjarigen (en breder zedendelinquenten) beoordeeld en behandeld in de (forensische) psychiatrie, met bijzondere aandacht voor het gebruik van castratie en de rol van de (RK) kerk(en), en met oog voor de juridische (gezondheidsrechtelijke), medisch-ethische, religieus-historische en beleidsmatige aspecten, gesitueerd in de context van de maatschappelijke opvattingen in de verschillende zuilen?

Bij het onderzoek zijn de volgende deelvragen aan orde:

1. Wat is er tot nog toe geschreven over de geschiedenis van de behandeling van plegers van seksueel misbruik en de toepassing van castratie in Nederland en internationaal?
2. Moet in het onderzoek 1920 dan wel 1945 als begindatum gehanteerd worden?
3. Wat was de juridische (straf- en gezondheidsrechtelijke) context?
4. Wat waren de medisch-ethische waarden, normen en protocollen indertijd?
5. Welke vormen van behandeling paste men in de (forensische) psychiatrie toe bij homoseksualiteit, pedofilie, seksueel misbruik en zedendelinquentie en welke plaats had castratie daarbinnen? Welke kennis, theorieën en opvattingen lagen daaraan ten grondslag?
6. Hoe vaak, waar, door wie en onder welke condities zijn in Nederland castraties uitgevoerd?
7. Wat is er bekend over indicatiestelling en de mate van vrijwilligheid van de behandelingen?
8. Wat was de rol van het staatstoezicht?
9. Wat was in deze de relatie tussen psychiatrie en religie?
10. Welke ontwikkelingen deden zich op dit vlak voor in het buitenland?[9]

Het (voor)onderzoek richt zich waar het om religie gaat op de verschillende zuilen, omdat voor een adequate beoordeling van de positie van de rooms-katholieke kerk de andere gezindten mede in ogenschouw genomen moeten worden.
De behandeling van *plegers* vormt het uitgangspunt van het onderzoek. De studie heeft nadrukkelijk geen betrekking op de behandeling van *slachtoffers van misbruik* of op mogelijk *misbruik in de psychiatrie*.
Een nadere uitwerking van deze vragen met het oog op het definitieve onderzoek is in bijlage B te vinden.

1.3 Haalbaarheidsonderzoek

Het onderhavige onderzoek wil de haalbaarheid vaststellen van historisch onderzoek naar de hierboven geformuleerde vragen. Onderzocht is wat er in de beschikbare literatuur al bekend is over

9 Brief ZonMw, 20 februari 2013, kenmerk 2013/03176/ZONMW.

de genoemde thema's, welke bronnen in de brede zin (literatuur en documentatie, archief, getuigen/ deskundigen) er bestaan, in hoeverre deze toegankelijk zijn (rekening houdend met bijvoorbeeld de regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer) en of de vragen gelet op het beschikbare materiaal operationaliseerbaar gemaakt kunnen worden in de tijd en met de middelen die beschikbaar zijn. Het onderhavige rapport brengt de bronnen in kaart en geeft aan of en op welke wijze daarmee onderzoek kan worden uitgevoerd.

Hoewel uit de aard der zaak al geregeld aspecten van de geschiedenis van de psychiatrische behandeling van plegers van seksueel misbruik in dit rapport beschreven zullen worden, gaat het daarbij veelal om eerste impressies die door nader onderzoek verder opgehelderd moeten worden. Voor zover hier antwoorden worden gegeven, dragen deze nadrukkelijk nog een voorlopig karakter.

Voor het haalbaarheidsonderzoek hebben de onderzoekers een ruime literatuursurvey uitgevoerd, gebruik makend van onder andere documentatiecentra als Rutgers WPF en het Trimbos Instituut. Mede op geleide van de reeds beschikbare studies zijn mogelijke historische bronnen geïnventariseerd. Er is met deskundigen op de verschillende betrokken domeinen gesproken (bijv. dr. Th. van der Meer, geschiedenis van de castratie; prof. dr. M. Monteiro, lid van de Commissie Deetman; em. prof. dr. J. Frenken, seksuologie; prof. dr. F. Koenraadt, forensische psychologie. Zie voor een volledig overzicht bijlage C). Voorts zijn archieven gescreend op de aanwezigheid van relevante stukken en dossiers, terwijl gericht is gezocht naar medische archieven en dossiers die licht zouden kunnen werpen op de gestelde vragen omtrent het beleid en de praktijk inzake de castratie (Zie bijlage D).

Voor de beantwoording van veel van de gestelde vragen is inzage nodig in archivalia zoals patiëntendossiers en rapporten pro justitia, die onderworpen zijn aan wet- en regelgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Bij dit onderzoek zijn bij de verschillende archiefbeheerders – zowel publieke archiefbewaarplaatsen als instellingen van gezondheidszorg – de bestaande procedures en regelingen voor inzage in acht genomen ter verkrijging van de bedoelde inzage.

Ter introductie van de thematiek begint dit rapport met een kort historisch overzicht van het gebruik van castratie in Nederland. Na een bepaling van het tijdvak waarover het onderzoek zal moeten handelen, wordt een beknopte analyse gegeven van de al bestaande Nederlandse en buitenlandse historische studies over het onderwerp castratie en zedendelinquentie en de context waarin deze behandeling geplaatst moet worden. Daarmee kunnen onder andere lacunes in de kennis worden aangegeven. Vervolgens komt uitvoerig de vraag aan de orde of het aantal in Nederland uitgevoerde castraties te bepalen valt evenals de vraag waar, door wie en onder welke condities dat gebeurde. Bijzondere bronnen(verzamelingen) die de praktijk van de toepassing van castratie kunnen verhelderen – zoals rapporten pro justitia en patiëntendossiers - worden besproken, waarna stil wordt gestaan bij bronnenmateriaal dat betrekking heeft op de meningsvorming over en de beëindiging van de therapeutische castratie na 1955. Afrondend zal de balans worden opgemaakt: welke vragen van het onderzoek zijn toegankelijk voor onderzoek, gegeven de aanwezige bronnen en mogelijke beperkingen? Tot slot zal een voorstel worden geformuleerd voor mogelijk onderzoek.

2

De ontwikkeling van therapeutische castratie in Nederland

Het thema van het onderhavige onderzoek is de therapeutische castratie in het bredere kader van de behandeling van zedendelinquentie. Bij castratie, of in medische termen de orchidectomie, gaat het om de doelbewuste chirurgische verwijdering van de zaadballen of testes bij de man (en in uitzonderlijke gevallen de eierstokken bij de vrouw). Behalve als (onderdeel) van de behandeling van bijvoorbeeld kanker of chronische infectie van de teelballen, vond en vindt deze ingreep plaats om de geslachtsdrift of libido te verminderen of op te heffen dan wel (in het verleden) om de seksuele voorkeur te beïnvloeden. Hoewel de castratie leidt tot onvruchtbaarheid en in het verleden castratie en sterilisatie wel met elkaar werden verward, zijn onvruchtbaarmaking met het oog op het voorkomen van voortplanting (bijvoorbeeld door sterilisatie) en castratie, in technische zin door de meeste medici altijd duidelijk van elkaar onderscheiden. Wanneer in dit rapport gesproken wordt over castratie conformeren we ons aan dat laatste gebruik, tenzij een besproken auteur nadrukkelijk een andere uitleg aan het begrip geeft.

Bij dit onderzoek bleek dat castratie in de huidige tijd nog een beladen onderwerp is, dat afkeuring, afgrijzen en gêne oproept. Iemand als de historicus Koenders spreekt net als anderen van 'een zwarte bladzijde in de Nederlandse medische geschiedenis die dertig jaar zou duren.'[10] Instellingen waar in het verleden deze behandeling is toegepast lijken het te beschouwen als een smet op hun blazoen, zoals de psychiatrie in het algemeen niet graag aan dit deel van de eigen geschiedenis herinnerd wordt. Terugblikkend kunnen degenen die destijds een castratie ondergingen in zekere zin als slachtoffer worden aangemerkt. Vanuit het toenmalig perspectief gold dat in mindere mate en zagen artsen en andere betrokkenen castratie als een toelaatbare vorm van hulpverlening.

Doel van dit onderzoek is mede vast te stellen hoe het gebruik van castratie begrepen kan worden binnen de context van de toenmalige cultuur en de (forensisch) psychiatrische opvattingen en mogelijkheden van destijds en te onderzoeken welke reacties deze ingreep vroeger teweegbracht. Hoewel er altijd gewaakt moet worden voor een risico van vergoelijking, is het (moreel) begrijpelijk maken van het gebeurde in het perspectief van de tijd mede de opgave van de historicus.

---

10 P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Leiden 1996) 263.

2.1 Kort historisch overzicht[11]

Als kader voor wat hierna volgt, is een korte voorlopige verkenning van de historische ontwikkeling van de castratie, op basis van de reeds beschikbare studies (zie paragraaf 2.3), hier op zijn plaats. Hoewel castratie een eeuwenoud verschijnsel is – te denken is aan de castraatzangers uit de zeventiende en achttiende eeuw - is de doelbewuste therapeutische castratie een ontwikkeling in de (forensische) psychiatrie van de twintigste eeuw. Vonden de eerste castraties bij zedendelinquenten in het begin van die eeuw plaats in Zwitserland, vanaf het eind van de jaren twintig werd het een gangbaarder therapie, nadat er onder meer in Scandinavië (Denemarken 1929) wetgeving was aangenomen die castraties, meestal op basis van vrijwilligheid, mogelijk maakte. Na een eerste (vermoedelijk) incidentele castratie in 1921, paste men de behandeling in Nederland in de jaren dertig voor het eerst geregeld op een aanvankelijk bescheiden schaal toe. In die jaren debatteerden artsen, psychiaters, theologen en juristen en leden van het parlement tamelijk uitvoerig over de toelaatbaarheid, de condities en de bruikbaarheid van deze therapie. In het algemeen beschouwde men het als een zeer ingrijpende maatregel die pas in aanmerking kwam wanneer andere behandelingen faalden en die alleen met geïnformeerde en vrijwillige instemming van de betrokkene mocht worden uitgevoerd.

Het feit dat men in brede kring castratie destijds aanvaardbaar achtte als behandeling, is te verklaren binnen het zedelijk klimaat van die dagen, gekenmerkt door zeer restrictieve opvattingen ten aanzien van (homo)seksualiteit, een navenant strenge, repressieve zedelijkheidswetgeving en een geneeskunde/psychiatrie waarin seksuele variaties als ziekten werden opgevat. In de psychiatrie vonden in dezelfde jaren ook andere ingrijpende somatische behandelingen ingang, zoals insuline-coma-kuren en vormen van psychochirurgie.

In de eerste decennia beschouwden artsen internationaal castratie als een heel effectieve ingreep om de geslachtsdrift te beperken, met weinig ernstige bijverschijnselen. Castratie ging zo in de jaren dertig, veertig en vijftig behoren tot de behandelingen die in geval van homo- en pedoseksualiteit en exhibitionisme in de psychiatrie binnen de context van de vrijgevestigde praktijk en in psychiatrische ziekenhuizen werden toegepast. Over de frequentie waarmee de behandeling in Nederland buiten de forensische psychiatrie werd toegepast ontbreken tot op heden gegevens.

Voor wat de forensische psychiatrie betreft, kwam in 1938 bij het Ministerie van Justitie een (informele) regeling tot stand, die ter beschikking gestelden van de Regering (TBR) de mogelijkheid gaf om zich op basis van vrijwilligheid na persoonlijke goedkeuring door de minister te laten castreren. Vanaf die tijd tot 1968 zijn er in de verschillende TBR klinieken volgens een becijfering van het Ministerie van Justitie uit 1969 in totaal zeker 381 TBR-verpleegden aan castratie onderworpen, waarvan de meesten geplaatst waren in het Rijkspsychopatenasiel Veldzicht te Balkbrug. Naast het asiel Veldzicht vormde de forensische kliniek St. Paulus van de psychiatrische inrichting St. Willibrord in Heiloo de tweede plek waar op enige schaal castraties bij TBR-verpleegden uitgevoerd werden. Het was een afdelingsgeneesheer van St. Willibrord, de psychiater A.J.A.M. Wijffels, die in 1955 promoveerde op wetenschappelijk onderzoek naar castraties, het enige in zijn soort in ons land.

11 Voor dit overzicht is gebruik gemaakt van de literatuur die in paragraaf 2.3.1 besproken wordt.

Het aantal castraties in TBR verband, dat in het jaar 1948 met 26 en in 1951 met 23 gevallen een hoogtepunt bereikte, nam nadien af, na 1963 bedroeg het aantal minder dan 5 per jaar. De laatste castratie bij een ter beschikking gestelde zou – voor zover nu bekend – in 1968 hebben plaatsgevonden, het jaar waarin het Ministerie van Justitie formeel een einde zou hebben gemaakt aan de behandelingen. Hoewel (forensische) psychiaters zeker tot 1970 niet twijfelden aan de effectiviteit van castratie, waar het ging om verminderde kans op recidive, kreeg men allengs meer oog voor de complicaties. Werden in de jaren vijftig al hormonale middelen op enige schaal aangewend ter vermindering van de libido, rond 1970 kwam een tweetal nieuwe medicijnen beschikbaar – Androcur (cyproteron acetaat) en Benperidol (frenactil) - die als vorm van 'chemische castratie' een alternatief boden voor de operatieve castratie. Anders dan bij de chirurgische castratie, ging het bij deze farmaceutica om een omkeerbare, reversibele ingreep. Naast de toenemende afwijzing van biologische behandelingsvormen ten tijde van de antipsychiatrie en de ingrijpende wijziging van de maatschappelijke visie op (homo)seksualiteit, droegen deze modernere libidoremmers bij aan de verdwijning van castratie uit het therapeutische arsenaal.

2.2 Periodisering

Voor het bepalen van de haalbaarheid is de vraag (nr. 2) naar het precieze tijdvak waarover het onderzoek zich moet uitstrekken van belang. De eerste kwestie is welke aanvangsdatum te kiezen: 1920 of 1945. Het onderzoek van de Commissie Deetman, dat de aanleiding vormde voor dit onderzoek, bestreek het tijdvak van 1945 tot 2010. Er zijn belangrijke redenen om de periode waarop het onderhavige onderzoek betrekking heeft te verruimen. Zoals gezegd nam de toepassing van de castratie in Nederland feitelijk zijn aanvang in de jaren dertig en vonden de belangrijkste principiële discussies over castratie al voor 1940 plaats. In 1928 werd bovendien de psychopatenwet van kracht die TBR mogelijk maakte. In 1938 kwam, zoals we zagen, voor deze categorie patiënten een regeling voor deze therapie tot stand bij het Ministerie van Justitie. Theorie en praktijk van de castratie kregen zo al in de jaren dertig hun definitieve vorm.[12] Er zijn dus goede redenen om een onderzoek naar de geschiedenis van castratie in Nederland rond 1920 te beginnen.

Wat de einddatum van het onderzoek naar castratie betreft komen de vroege jaren zeventig in aanmerking, toen de castratie uit het therapeutische arsenaal verdween. Daarbij moet de vraag wanneer de allerlaatste ingreep heeft plaats gevonden voorlopig nog open blijven. In samenhang met de TBR regeling lijkt de laatste castratie in 1968 gebeurd te zijn, maar helemaal zeker is dit niet.

2.3 Historiografie

Ter beoordeling van de haalbaarheid is inzicht in de mate waarin en de wijze waarop het onderhavige thema al in Nederland en elders is onderzocht van wezenlijke betekenis (Zie vraag 1). Biedt de bestaande literatuur al antwoord op de gestelde vragen, zijn de bronnen al in kaart gebracht en welke lacunes in de kennis kunnen er worden aangewezen?

---

12 Jan Noordman, *Om de kwaliteit van het nageslacht. Eugenetica in Nederland 1900-1950* (Nijmegen 1989) 187-198; Harry Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970* (Amsterdam 1992) 47-83; Theo van der Meer, "Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie van TBR-verpleegde, 1938-1968', in: E. C. Coppens, J. Hallebeek, en D. Heirbaut, ed., *Fabrica Iuris. Opstellen over de 'werkplaats van het recht' aangeboden aan Sjoerd Faber* (Nijmegen 2009) passim.

2.3.1 Historiografie Nederland

Over de toepassing van castratie in Nederland en de achtergronden daarvan is al literatuur beschikbaar. Terwijl contemporaine auteurs als bijvoorbeeld de genoemde psychiater Wijffels al aandacht besteedden aan de voorgeschiedenis van de door hen besproken therapie, is er door moderne historici vanaf het eind van de jaren tachtig gepubliceerd over het verschijnsel van de castratie in Nederland.[13] De eerste die dat deed was de historicus Jan Noordman in zijn proefschrift *Om de kwaliteit van het nageslacht* over de eugenetica in Nederland tussen 1900 en 1950. Noordman laat daarin onder meer zien hoe het denken over castratie in eerste instantie voortkwam uit en vervlochten was met de discussie over eugenetica en hoe in de Tweede Kamer in de jaren dertig werd gesproken over dit thema. Voorts biedt hij een korte weergave van de discussies in rooms-katholieke en protestantse kringen in de jaren dertig over de toelaatbaarheid van castratie en geeft hij een summiere schets van de vroegste castratiepraktijk voor 1950. Noordman's bijdrage is onder meer belangrijk omdat hij de castratie in de bredere context van de discussie over erfelijkheid, sociale- en bevolkingspolitiek en over negatieve en positieve eugenetica plaatst.[14]

Een tweede belangrijke bijdrage kwam van Harry Oosterhuis die studie maakte van de omgang met homoseksualiteit in rooms-katholiek Nederland in de jaren tussen 1900 en 1970. In zijn dissertatie *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis* analyseert hij in hoofdstuk 3 nauwgezet en uitputtend de meningsvorming over de behandeling van homoseksualiteit en specifiek over castratie, in de kring van katholieke geestelijken, ethici, artsen en andere wetenschappers in de jaren tussen 1930 en 1950, tegen de achtergrond van het denken over o.a. seksualiteit, geboorte-beperking en (medische) ethiek. Hij plaatst die opvattingen in de context van de ontwikkeling van de katholieke zuil en haar verhouding tot de modernisering. Aan de hand van de publicaties van onder meer de (rooms-katholieke) Leidse hoogleraar psychiatrie E.A.D.E. Carp en A.J.A.M. Wijffels geeft hij een beeld van de ervaringen met castratie in de praktijk tot het midden van de jaren vijftig.[15]

In hetzelfde jaar 1992 verscheen het boek *Van sodomieten, neuroten en andere flikkers. Over de 'genezing' van homofielen* van de hand van de journalisten Marnix Koolhaas en Jacqueline Maris. Deze publicatie, die geen wetenschappelijke pretentie heeft, kwam voort uit de radioprogramma's die de VPRO in het kader van *Het spoor terug* aan het thema van de strafrechtelijke vervolging en de psychiatrische behandeling van homoseksuelen wijdde. Het belang van het boek schuilt vooral in de weergave van de gesprekken die de makers hadden met onder andere mannen die een castratie hadden ondergaan, met de al vaker genoemde psychiater A.J.A.M. Wijffels – die zich in het programma 'de grote castreur van Nederland' noemde – en met mr. E. Brongersma, pleitbezorger van de pedofilie en advocaat van vervolgde homo- en pedoseksuelen. Daarmee werden unieke getuigenissen vastgelegd.[16]

---

13 A. J. A. M. Wijffels, *Het castratievraagstuk* (Amsterdam 1955).

14 J. Noordman, *Om de kwaliteit van het nageslacht*, 187-198.

15 H. Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland*, passim; idem, 'Ze zijn er mede behept". Veranderingen in de confessionele houding ten aanzien van homoseksualiteit, 1935-1965', in: G. Hekma, ed., *Goed verkeerd. Een geschiedenis van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in Nederland* (Amsterdam 1989).

16 M. Koolhaas, *Van sodomieten, neuroten en andere flikkers: over de 'genezing' van homofielen* (Den Haag 1992) passim.

In 1996 volgde de omvangrijke dissertatie van P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit*, waarin eveneens het gebruik van castratie als therapie bij homoseksualiteit ter sprake komt. Zo gaat Koenders nader in op de gedachtewisseling over dit thema binnen een van de subcommissies van de door de overheid in 1948 ingestelde Reorganisatiecommissie voor de Geestelijke Volksgezondheid. Bovendien schenkt hij aandacht – zij het bescheiden – aan de discussies die in het blad *Vriendschap* van het COC in de jaren vijftig gevoerd werden over castratie. De betekenis van Koenders werk ligt in het feit dat hij het vervolgingsbeleid tegen homoseksuelen in detail weergeeft, waarbinnen castratie als therapeutische optie figureerde in het strafrecht en de forensische psychiatrie.[17]

Het tot nog toe belangrijkste onderzoek naar de theorie en praktijk van de castratie in Nederland is tussen 2004 en 2006 uitgevoerd door dr. Theo van der Meer als onderdeel van het door het ministerie van VWS gefinancierde werk van de *Commissie Rechtsherstel Homoseksuelen Tweede Wereldoorlog*.[18] Van der Meer onderzocht vooral de castraties zoals deze plaatsvonden bij TBR-verpleegden en maakte daartoe als eerste gebruik van de dossiers van de betrokkenen, afkomstig uit onder andere de forensisch psychiatrische kliniek Veldzicht en het Ministerie van Justitie. Over de resultaten van het onderzoek publiceerde Van der Meer tot nog toe drie artikelen.

Behalve dat Van der Meer in aanvulling op het werk van Oosterhuis de posities van de verschillende zuilen inzake castratie in de jaren dertig nader uitwerkt, staat hij stil bij de medisch-psychiatrische opvattingen inzake de achtergronden en etiologie van seksuele pathologie, de voorwaarden, werking en effectiviteit van castratie en de opvattingen van medici over onder meer de wenselijke beperking van de rol van de overheid. Dankzij het onderzoek in de dossiers van Justitie en TBR instellingen is hij in staat om de totstandkoming en ontwikkeling van het (informele) beleid van het Ministerie van Justitie in de jaren dertig en veertig en de krachten die daarop van invloed waren in kaart te brengen. Dezelfde dossiers bieden hem de mogelijkheid de gang van zaken in de praktijk te illustreren aan de hand van de lotgevallen van individuele TBR verpleegden, die castratie ondergingen. Daarmee komen ook de concrete praktijk, de procedures en de gemaakte afwegingen in beeld. Voorts specificeert hij nader welke groepen de ingreep feitelijk ondergingen. Van der Meer besteedt relatief veel aandacht aan de opvattingen en discussies over de eugenetica, als achtergrond bij en aspect van de ontwikkeling van castratie. Zijn stelling luidt dat onder de oppervlakte eugenetische motieven altijd een rol zijn blijven spelen bij castratie. Het accent ligt bij Van der Meer vooral op het tijdvak voor 1950, mede omdat hij in beperkte mate toegang had tot dossiers van na die datum.[19]

In de specifieke geschiedschrijving van de psychiatrie is de castratie als thema amper aan de orde geweest.

---

17 P. Koenders, *Tussen christelijk réveil*, passim.

18 http://socialhistory.org/nl/projecten/homoseksualiteit-nederland-de-20e-eeuw.

19 Th. van der Meer, "Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie', passim; idem, 'Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938-1968)', *Studies in the History and Philosophy of Biology and Biomedical Sciences* 39 (2008) 195-204; Het derde artikel 'Voluntary and therapeutic castration of sex offenders in The Netherlands (1938-1968)' zal in 2014 verschijnen in het *International Journal of Law and Psychiatry*.

Waar het gaat om de vraag naar de stand van de historische kennis (vraag 1) blijkt dat de beschikbare historiografie over de castratie in Nederland al met al belangrijke aspecten en fases van de ontwikkelingen in beeld brengt en een goed uitgangspunt biedt voor het hier beoogde onderzoek. De discussies en de ervaringen in de praktijk in de jaren dertig en veertig zijn tot op zekere hoogte beschreven, de gang van zaken in het kader van de TBR en in de psychopatenasiels is tot en met de vroege jaren vijftig al een eerste keer onderzocht. Er bestaat eveneens inzicht in belangrijke aspecten van het kader waarin de psychiatrische bemoeienis met zedendelinquentie zijn plaats had, bijvoorbeeld de geschiedenis van de (homo)seksualiteit, de rol van de zuilen, de overheid, het strafrecht en de (forensische) psychiatrie. Met andere woorden er is al een grondslag voor de beantwoording van de vragen naar de juridische, medische, ethische en religieuze context (vraag 3-7 en 9) aanwezig.

Het beeld is echter nog niet volledig en belangrijke vragen zijn nog onbeantwoord of verdienen nadere uitdieping. De genoemde auteurs hebben elk hun specifieke invalshoek, zoals de geschiedenis van de eugenetiek, die van de Rooms-katholieke zuil, of van de bestrijding van de zedeloosheid en de forensische psychiatrie. Een echte overzichtsgeschiedenis ontbreekt nog, waarin bijvoorbeeld de introductie van de therapie in detail wordt geschetst, mede tegen de achtergrond van de toenmalige (forensische) psychiatrie. Tot nog toe ontbreekt ook elk zicht op de omvang en de aard van de toepassing van castratie buiten het forensisch psychiatrische circuit, mede door het beperkte aantal bronnen. Over de mate waarin castratie als mogelijke behandeloptie een rol speelde in het strafrechtelijke vervolgingstraject tot en met de uitspraak van de rechter, bijvoorbeeld als voorwaarde van een sepot, ontbreekt elk onderzoek. Daarnaast kunnen de medisch-ethische, sociale en strafrechtelijke afwegingen die in concrete gevallen werden gemaakt bij het wel of niet toepassen van castratie, de rol van de verschillende betrokkenen (patiënt, psychiater, partners, familie) meer systematisch worden onderzocht. Bovendien behoort de strafrechtelijke en psychiatrische behandeling van de bredere groepen van zedendelinquenten, 'psychopaten' en TBR-gestelden meer in ogenschouw genomen te worden.

Een aantal ontwikkelingen in de geschiedenis van de castratie kan verder worden opgehelderd. Dit haalbaarheidsonderzoek heeft immers additionele bronnen opgeleverd die nadere studie zeker mogelijk maken. Zo bestaat er onduidelijkheid over de gang van zaken rond een voorgenomen, groots opgezet onderzoek naar alle gecastreerde TBR-verpleegden dat vanaf 1956 werd voorbereid door de Utrechtse Stichting Onderzoek Criminaliteit van o.a. de bekende strafrechtsgeleerde prof. dr. Kempe.[20] Nieuwe documenten bieden hier aanknopingspunten (zie paragraaf 2.10.). Ook de geschiedenis van de introductie van hormonale en farmaceutische 'libidoremmers', de chemische castratie, kan uitgediept worden. In verband met dat laatste is een nadere reconstructie van de meningsvorming en discussie over castratie na 1955 van belang, in het licht van veranderende opvattingen binnen de psychiatrie over homo- en pedoseksualiteit. Welk aandeel hadden de opkomst van alternatieven als hormoonbehandeling, de groeiende weerstand tegen onomkeerbare lichamelijke ingrepen, of de veranderende opvattingen over parafiliën in de definitieve beëindiging van de castratie in de psychiatrie? In het algemeen kan gesteld worden dat de gang van zaken rond de castratie na 1955 nadere studie behoeft.

20 W. Derks, *Het hemd van Vrouwe Justitia* (Baexem 1981) 24-33; Van der Meer, 'Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie', 315.

2.3.2 Historiografie en literatuur buitenland

Voor de bredere situering van de Nederlandse ontwikkelingen en een vergelijkende analyse is het – zoals de vragen 1 en 10 ook stipuleren - nodig de geschiedenis van de castratie in het buitenland in het onderzoek te betrekken, temeer daar Nederlandse artsen schatplichtig waren aan kennis van elders. Internationaal is er opvallend genoeg tot op heden relatief weinig over de geschiedenis van de castratie geschreven. Monografieën over het thema ontbreken. Zelfs met betrekking tot landen waar castratie al vroeg en op enige schaal toegepast werd, zoals de Denemarken, is weinig gepubliceerd.[21]

Wel heeft Thomas Huonker aandacht gegeven aan de geschiedenis van de castratie in Zwitserland, het land waar de ingreep als eerste werd gebruikt.[22] Terwijl over geneeskunde en de psychiatrie ten tijde van de Nazi's in Duitsland een omvangrijke literatuur bestaat en er studies zijn verschenen over de politiek van gedwongen sterilisatie en de euthanasie-acties, zijn er met betrekking tot de praktijken van gedwongen castraties nog maar weinig studies ondernomen.[23] Navraag bij historici van de psychiatrie in een aantal landen bevestigt dit beeld (Zie bijlage C). Wel wordt in de oudere, primaire (psychiatrische) literatuur, zoals destijds te doen gebruikelijk, vaak een samenvatting gegeven van de historische achtergronden en ontwikkeling van deze therapie, die goed als bron en wegwijzer kan dienen.[24]

Is de geschiedschrijving beperkt van omvang, de vakliteratuur over castratie en de behandeling van zedendelinquenten is internationaal omvangrijk. Zeker in Scandinavië en Midden-Europa is vanaf de jaren twintig tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw veel gepubliceerd over castratie. Het gaat dan om auteurs als: Sand, Lange, Wolf, Stürup, Langelüdecke. Tijdens het vooronderzoek is een omvangrijke lijst van relevante titels opgesteld.[25]

De geschetste stand van zaken heeft voor het onderhavige onderzoek het gevolg dat een internationale vergelijking (vraag 10) maar een beperkt karakter kan dragen, stoelend op de weinige historische publicaties. Wel zal systematisch worden gezocht naar gegevens over wetgeving,

21 Wel komt castratie aan de orde in een overzichtsbundel over de geschiedenis van de eugenetica in Scandinavië: Gunnar Broberg en Nils Roll-Hansen, ed., *Eugenics and the Welfare State. Norway, Sweden, Denmark and Finland* (East Lansing 2005) passim.

22 Thomas Huonker, *Diagnose 'moralisch defekt'. Kastration, Sterilisation und Rassen-hygiene im Dienst der Schweizer Sozialpolitik und Psychiatrie 1890-1970* (Zürich 2003) 231-244.

23 G. Giles, "The Most Unkindest Cut of All': Castration, Homosexuality and Nazi Justice', *Journal of contemporary history* 27 (1992) 41-61; R. Wille en K. M. Beier, 'Castration in Germany', *Annals of Sex Research* 2 (1989) 103-33.

24 Zie bijvoorbeeld: C. H. Wolf, *Die Kastration bei sexuellen Perversionen und Sittlichkeitsverbrechen des Mannes* (Basel 1934) 7-25; K. Stürup, 'Sex offenses: The Scandinavian experience', in: M. Shimm, ed., *Law and Contemporary Problems* (Durham 1960) 361-375; idem, 'Die Behandlung der Sexualkriminalität in Skandinavien', in: F. Bauer, e.a., ed., *Sexualität und Verbrechen* (Frankfurt 1963) 237-244; A.J.A.M. Wijffels, *Het castratievraagstuk* (Amsterdam 1954) 3-26; A. Langelüddeke, *Die Entmannung von Sittlichkeitsverbrechern* (Berlin 1963) 3-46.

25 C. H. Wolf, *Die Kastration bei sexuellen Perversionen und Sittlichkeitsverbrechen des Mannes* (Basel 1934); J. Lange, *Die Folgen der Entmannung Erwachsener* (Leipzig 1934); Knud Sand, *Die gesetzliche Kastration: 10jährige Erfahrungen mit gesetzlicher Kastration in Dänemark* (Berlijn, 1940); idem, 'Kastration und Standpunkt des Psychiaters', *Medizinische Klinik* 2 (1934) 1081-1084; A. Langelüddeke, *Die Entmannung* ; G. K. Stürup, 'Castration: The total treatment', in: H. L. P. Resnik en M. E. Wolfgang, ed., *Sexual Behaviors: Social, Clinical, and Legal Aspects* (Boston 1972) 361-382.

juridische voorwaarden van castratie (zoals de mate van (on)vrijwilligheid, noodzaak van informed consent), morele afwegingen, indicatiestelling, veronderstelde voor- en nadelen, en resultaten van effectonderzoek. De relevante internationale primaire literatuur zal in beperkte mate bestudeerd worden op geleide van het gebruik dat Nederlandse auteurs ervan maakten.

2.4 Context

In de opdracht tot het vooronderzoek van ZonMw is uitdrukkelijk vastgelegd 'het perspectief niet te eng te kiezen' en de maatschappelijke opvattingen en praktijken in de verschillende zuilen alsmede de juridische, medisch-ethische en algemeen medisch-psychiatrische context in de beschouwing te betrekken, zoals ook nader is gespecificeerd in de vragen 3, 4 en 9.[26] In het kader van het voorgestelde onderzoek zal daarbij teruggevallen kunnen worden op de secundaire historische literatuur die voldoende beschikbaar is. Hierboven bleek al dat in de bestaande studies over castratie aspecten van de context meegenomen zijn.

Waar het gaat om het maatschappelijke en ethische kader en de positie van homo- en pedofilie zijn behalve de studies van Oosterhuis en Koenders, werken van Tijsseling, Warmerdam en anderen raadpleegbaar.[27] Naast het overzichtswerk van Bosch over de geschiedenis van het strafrecht is er de studie van Renée Kool specifiek over de wetgeving omtrent misbruik van minderjarigen dat het relevante strafrechtelijke kader biedt, aangevuld met verschillende publicaties over onder meer het artikel 248bis.[28] De geschiedenis van de ter beschikking stelling van de Regering (TBR, later TBS) is onder andere door Hofstee en Haffmans beschreven, en door anderen nader gedetailleerd.[29] De Nederlandse opvattingen over psychopathie – een diagnose die op veel zedendelinquenten van toepassing werd geacht – zijn door Jacomien Gijzeman in een MA thesis tot de tijd van de psychopatenwetgeving van 1928 geanalyseerd.[30] Voorts is er over de reclassering, die in de praktijk veel met zedendelinquenten en het vraagstuk van de castratie te maken had, het onderzoek van onder meer Heinrich.[31] Voor de psychiatrie vanaf het interbellum en meer specifiek de ontwikkeling

---

26 Brief ZonMw, 2013/03176/ZonMw.

27 Anna Tijsseling, *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rond om de Duitse bezettingstijd* (Utrecht 2009); Van der Meer, "Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie', passim; Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland*, passim; Koenders, *Tussen christelijk reveil*, passim; H. Warmerdam en P. Koenders, *Cultuur en Ontspanning. Het COC 1946-1966* (Utrecht 1987) passim.

28 R. S. B. Kool, 'Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de rooms-katholieke Kerkprovincie (1945-2010)', in: Deetman, *Seksueel misbruik van minderjarigen*, Deel 2, 87-148; Gert Hekma en Theo van der Meer, ed., *'Bewaar me voor de waanzin van het recht': homoseksualiteit en strafrecht in Nederland* (Diemen 2011); Albert Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden* (Nijmegen 2011).

29 E. J. Hofstee, *TBR en TBS. De TBR in rechtshistorisch perspectief* (Arnhem 1987); K. R. M. O. Haffmans, *Ter beschikking gesteld: geschiedenis, oplegging en executie van een strafrechtelijke maatregel* (Arnhem 1984); F. Koenraadt, *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie* (Arnhem 1991); D. Ridder en C. de Vries, 'De Psychopathenwetten, achtergronden en beleid 1910-1940', *Recht en Kritiek* 10 (1984) 63-79; F. Koenraadt, C. Kelk en J. Vijselaar, ed., *Tussen behandeling en straf. Rechtsbescherming en veligheid in de twintigste eeuw* (z.pl. 2007) 1-188.

30 Jacomien Gijzeman, Vrouwe Justitia en de psychiaters, masterthesis (Utrecht 2010).

31 Jean Paul Heinrich, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823* (Arnhem 1996)

van de somatische kuren kan terug gevallen worden op een reeks van boeken en artikelen.[32] Andere thema's zijn echter nog onderbelicht gebleven zoals onder meer de geschiedenis van de praktijk van het strafrecht en daarbinnen de vervolging van zedendelinquentie.

Bij gelegenheid kan ook de primaire literatuur in het onderzoek betrokken worden. Bij de literatuursearch in het kader de van het haalbaarheidsonderzoek zijn ook titels op het vlak van belendende thema's (zedelijkheidswetgeving, homo- en pedoseksualiteit, TBR/TBS) voor Nederland globaal geïnventariseerd.

2.5 Literatuur en debatten 1930-1945

Zoals al in paragraaf 2.2 opgemerkt werd, kregen theorie en praktijk van de castratie en breder die van de vervolging en behandeling van zedendelinquenten/psychopaten in de jaren dertig de vorm die ze tot in de jaren zestig bleven houden. De fundamentele debatten over castratie vonden in de jaren tussen 1930 en 1950 plaats. Het gaat om een essentieel tijdvak voor de beantwoording van hoofdvragen van het onderhavige onderzoek (Vragen 3, 4, 5, 6, 7 en 9). Beginselen ten aanzien van de juridische en ethische voorwaarden, de indicatiestelling en de procedures legde men in deze tijd vast.

Verschillende historici (Noordman, Oosterhuis, Van der Meer) hebben dit tijdvak weliswaar al onderzocht, maar de analyse van de verschillende opvattingen en posities vraagt om verdieping en systematisering, en om verruiming tot alle zuilen en alle aspecten. De behandeling van zedendelinquenten en plegers van misbruik en het gebruik van castratie kwamen in die jaren onder meer ter sprake in diverse tijdschriften,[33] in het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap,[34] tijdens twee congressen van rooms-katholieke (artsen)organisaties,[35] vanaf 1933 bij de behandeling van de begrotingen van justitie in de Tweede Kamer en in de pers.[36] Daarnaast gaven een zedenmisdrijf in Amsterdam en een rechtszaak (in Alkmaar) direct aanleiding tot publieke discussie over castratie.[37] Er was expliciete aandacht voor de morele, theologische, juridische, criminologische, beleidsmatige en

---

32 Onder andere: Harry Oosterhuis en Marijke Gijswijt-Hofstra, *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland (1870-2005)* (Houten 2008) Deel I, 245-441; Joost Vijselaar, *Het gesticht, enkele reis of retour* (Amsterdam 2010); Gemma Blok en Joost Vijselaar, *Terug naar Endegeest. Patiënten en hun behandeling in het psychiatrisch ziekenhuis Endegeest 1897-1997* (Nijmegen 1998) 61-129.

33 Zie bijvoorbeeld: A. L. C. Palies en J. J. Wuite, 'Therapeutische castratie bij zedendelinquenten', *Psychiatrische en Neurologische Bladen* 15 (1941) 511-536; H. Pinkhof, 'De castratie van krankzinnigen', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (NTvG)* 70 (1926) 187; idem, 'Castratie als overheidsmaatregel', *NTvG* 74 (1930) 4063-4064; L. Hardenberg, 'Therapeutische castratie', *NTvG* 78 (1934) 1578-1579; Redactioneel, 'Castratie en sterilisatie op het congres voor strafrecht', *NTvG* 79 (1935) 4201.

34 Zie bijvoorbeeld: J. M. Van Bemmelen, 'Voor- en nadeelen van een wettelijke regeling der sterilisatie en castratie', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 7 (1933) 33-52; F. S. Meijers, 'Mijn ervaringen betreffende zedenmisdadigers' (Amsterdam 1937); H. v. Oyen, 'Castratie van Protestants standpunt beschouwd', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* (Amsterdam 1947). A. L. C. Palies, 'Therapeutische castratie bij sexueel geperverteerden', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 27 (1947) 15-26.

35 J. A. J. Barnhoorn, ed., *Het vraagstuk der homosexualiteit: beschouwingen samengevoegd vanwege de R.K. Artsenvereeniging naar aanleiding van het congres 1939 te Nijmegen* (Roermond 1941); idem, *Het vraagstuk der onvruchtbaarmaking* (Roermond 1936).

36 Zie bijvoorbeeld: www.statengeneraaldigitaal.nl: vergaderjaren 1933-1934 tot en met 1936-1937, onder het trefwoord 'castratie'.

37 Van der Meer, "Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie', 308; Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland*, 53; Koos van Weringh, *De zaak Sara Beugeltas* (Amsterdam 1995).

algemeen medische, endocrinologische en psychiatrische aspecten. Er werden voorstellen gedaan voor protocollen en regelgeving.

Voor deze periode zijn afdoende bronnen voor handen. Bij de analyse daarvan zal in lijn met de vraagstelling van het onderzoek de aandacht gericht zijn op onder meer de (religieus, normatieve, medische) rechtvaardiging, het doel en de aard van de ingreep (voorkomen van lijden, bescherming van de samenleving), de afweging van medische voor- en nadelen (bijverschijnselen), de indicatiestelling, het karakter van de 'seksuele stoornissen' (ziekte of gedragsanomalie?), de morele overwegingen (toelaatbaarheid van onvruchtbaarmaking en van ingrijpen in lichaam en persoonlijkheid), de juridische voorwaarden (vrijwilligheid, dwang, straf en vergelding, wilsbekwaamheid, 'informed consent', de zorgvuldigheid), de verhouding tussen arts en de staat (autonomie van de medische stand), de complicaties van castratie in een strafrechtelijk en forensisch psychiatrisch kader etcetera. Specifiek is de vraag aan de orde of verschillende zuilen andere standpunten in deze kwestie innamen en welke rol de overheid speelde. Voor de analyse zal eenzelfde analyse-matrix worden ontwikkeld die eveneens bij het onderzoek naar de ontwikkelingen in het buitenland wordt benut.

2.6 Aantal en plaats van de castraties

Wezenlijke vragen voor het onderhavige onderzoek (Vraag 6) betreffen het aantal castraties dat in Nederland in de twintigste eeuw is uitgevoerd en die naar plek in de gezondheidszorg waar deze behandelingen geïndiceerd en uitgevoerd werden en door wie. Globaal zijn er vier sectoren aan te wijzen waar deze behandeling mogelijk werd toegepast, te weten de algemene geestelijke gezondheidszorg, in algemene ziekenhuizen, de zorg voor verstandelijk gehandicapten en het strafrechtelijk/forensisch psychiatrische circuit. Op voorhand kan hier al vastgesteld worden dat het precieze aantal castraties niet meer te achterhalen is. Naar de omvang van het fenomeen zal het gissen blijven. Hieronder zal uitgelegd worden wat de redenen daarvoor zijn.

2.6.1 De algemene geestelijke gezondheidszorg

De meest eenvoudige procedure die tot de toepassing van castratie kon leiden verliep langs de vrijgevestigde psychiater/zenuwarts. Een patiënt gekweld door een seksuele stoornis – bijvoorbeeld homoseksualiteit, pedofilie, exhibitionisme – kon in gesprek met zijn psychiater tot het besluit komen om castratie te laten uitvoeren dan wel serieus te (laten) onderzoeken. Vervolgens kon de betrokkene rechtstreeks in een algemeen ziekenhuis opgenomen worden waar die ingreep uitgevoerd werd. De betrokkene kon ook kiezen voor een opname in een psychiatrisch ziekenhuis, waar na observatie en onderzoek een definitief besluit genomen kon worden. De optie van castratie kon ook pas in een psychiatrisch ziekenhuis ter sprake worden gebracht, nadat iemand zich in eerste instantie voor de behandeling van een parafilie had laten opnemen. De chirurgische ingreep werd dan soms in het psychiatrisch ziekenhuis zelf uitgevoerd, maar de patiënt werd – zo is althans de indruk - vaker vanuit het algemeen psychiatrisch ziekenhuis naar een algemeen ziekenhuis overgeplaatst ten behoeve van de operatie, om daarna eventueel weer naar de psychiatrische inrichting terug te keren.

Medische archieven van vrijgevestigde specialisten worden in het algemeen na de sluiting van de praktijk of het overlijden van de arts vernietigd. Er zijn de onderzoekers geen dossierverzamelingen van particuliere psychiaters uit het verleden bekend. Zelfs al zouden deze bestaan dan zou het opsporen van dossiers waarin van castratie sprake is (zeer) veel tijd kosten. De duizenden dossiers die een dergelijk archief zou kunnen beslaan zijn veelal slechts op naam en/of geboortedatum geordend terwijl andere toegangen ontbreken. Alle dossiers zouden nagezien moeten worden, waarna dossiers die betrekking hebben op parafilieën doorgelezen zouden moeten worden op vermeldingen van castratie. Gelet op het vermoedelijk toch zeldzame karakter van die indicatie in zelfstandige praktijken zou de trefkans klein zijn en de kosten/baten verhouding navenant ongunstig. Naast eventuele dossiers van naar (psychiatrische) ziekenhuizen doorverwezen patiënten, bestaan er vooralsnog geen andere wegen waarlangs de wijze waarop door vrijgevestigde specialisten met castratie omgingen onderzocht kan worden.

Naast de praktijk van psychiaters, waren het psychiatrische ziekenhuizen waar castratie als behandeling tot de opties behoorde. Van sommige psychiatrische ziekenhuizen weten we zeker dat men castratie heeft toegepast, zoals het al genoemde St. Willibrord in Heiloo, St. Bavo in Noordwijkerhout en Huize Padua in Boekel.[38] Echter in de geschiedschrijving van psychiatrische ziekenhuizen komt – behalve in het geval van St. Willibrord – castratie niet aan de orde, terwijl opvallend genoeg castratie zelden of nooit in jaarverslagen van de instellingen lijkt te worden vermeld, zelfs niet in instellingen waarvan vaststaat dat ze castratie hebben toegepast.[39] Een eerste steekproef uit jaarverslagen laat dat zien.

Bij eerder onderzoek van Vijselaar naar een steekproef samengesteld uit vele honderden patiënten-dossiers afkomstig uit drie psychiatrische ziekenhuizen (Voorburg, Vught; Endegeest, Oegstgeest; Wolfheze) in de periode 1890-1990 zijn geen gevallen van castratie aangetroffen. Het aantal gevallen waarbij seksueel misbruik of een seksuele pathologie een rol speelde was zeer gering.[40]

Voor 1960 waren psychiatrische ziekenhuizen en instellingen voor verstandelijk gehandicapten verplicht om jaarlijks een uitgebreid verslag - zogenaamde blauwboeken - uit te brengen aan de Inspectie van het Staatstoezicht op de krankzinnigen en de krankzinnigengestichten. Daarin kwamen rubrieken voor over alle aspecten van de organisatie en de zorg (personeel, gebouwen, financiën) en specifiek voor de psychiatrische behandelingen. Gangbare vormen van behandeling waren voorgedrukt op het gebruikte formulier en die lijst werd regelmatig aangevuld, bijvoorbeeld met de elektroshocktherapie rond 1940 of de nieuwe psychofarmaca in het begin van de jaren vijftig.

38 Nationaal Archief, Den Haag, Inspecteurs van het Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 1842-1961, nummer toegang 2.15.40 [hierna NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen], inventarisnummer 2338-2348: Blauwboeken St. Bavo; inv.nr. 818 'Notulen van de vergaderingen [...] in het zuidelijk ressort': o.a. 15 september 1947, 12 december 1949; Wijffels, *Het castratievraagstuk*, passim.

39 In de jaarverslagen van St. Willibrord in Heiloo worden in de jaren dertig castraties vermeld, niet voor de jaren 1945-1960. In de jaarverslagen van het Rijkspsychopatenasiel Veldzicht worden de castraties wel vermeld: NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen, inv. nr. 1462-1466: jaarverslagen 1949-1953.

40 J. Vijselaar, *Het gesticht*, passim.

Een ruime steekproef leert dat castratie nooit in deze rubriek is vermeld, ook niet door ziekenhuizen waar deze therapie op enige schaal benut werd (St. Willibrord, Heiloo; Huize Padua, Boekel).[41] Er is tot nog toe slechts één uitzondering gevonden op het onvermeld blijven van castraties in de blauwboeken van de Inspectie. In de jaren vijftig stuurde de psychiatrische inrichting St. Bavo operatielijsten mee naar de inspectie.[42] In die lijsten worden voor die tien jaren 23 castraties vermeld onder andere in geval van pedofilie.

Waarom castraties niet gemeld werden in de blauwboeken is een uitdrukkelijke vraag voor nader onderzoek. Naar het zich nu laat aanzien beschouwde men destijds castratie als een chirurgische ingreep die niet onder de psychiatrische behandelingen gerapporteerd hoefde te worden. Ook een andere bron wijst in die richting.[43] De inspectie was zoals uit andere bronnen blijkt echter wel degelijk op de hoogte van het feit dat castratie als therapie werd gebruikt. Zo was het onder andere een thema in regionale vergaderingen met ziekenhuisdirecties.[44]

Het feit dat castratie niet systematisch aan de inspectie gerapporteerd werd, maakt – naast het ontbreken van melding in jaarverslagen – onderzoek naar castraties in de archieven van psychiatrische ziekenhuizen tot het zoeken naar een speld in een hooiberg. In veel van de oudere psychiatrische instellingen zijn de patiëntendossiers van voor 1970 bewaard, vaak in de vorm van een steekproef (veelal 1 op 10). Mochten er patiëntenregisters of indexen van behandelingen aanwezig zijn – wat vaak niet het geval is – dan zouden dossiers op psychopathieën, parafilieën en verstandelijke handicaps (diagnoses waarbij castratie in aanmerking kwam) geselecteerd kunnen worden en doorgelezen op opmerkingen over castratie. In andere gevallen zouden alle dossiers nagelopen moeten worden. In beide gevallen is de trefkans gering, zeker in het licht van de geïnvesteerde tijd. Dat is de reden om behalve in een paar gevallen (St. Willibrord Heiloo – zie paragraaf 2.8 - en misschien St. Servatius in Venray[45] en het LUMC) vooralsnog geen nader onderzoek te doen in de medische archieven van psychiatrische ziekenhuizen.

2.6.2 Algemene en academische ziekenhuizen

De feitelijke castratie zal in veel gevallen in een algemeen ziekenhuis zijn uitgevoerd, omdat die over een goed toegeruste operatiekamer beschikten. Van de psychiatrische inrichting Huize Padua in Boekel weten we bijvoorbeeld dat patiënten in geval van castratie overgebracht werden naar een algemeen ziekenhuis, namelijk in Veghel.[46] Van zeker één psychiatrisch ziekenhuis – St. Willibrord in Heiloo – is echter met zekerheid bekend dat de ingreep gedurende de jaren vijftig eveneens in de

41 NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen, St. Willibrord (1946-1960): inv. nr. 2033-2043; Huize Padua (1950-1960) inv. nr. 1628-1635. Andere bekeken instellingen zijn o.a.: Licht en Kracht Assen (1946-1960), inv. nr. 1452-1461; St. Servatius, Venray (1950-1960) inv. nr. 2742-2752; St. Joris, Delft (1944-1960) inv. nr. 1729-1735; Brinkgreven, Deventer (1956-1959); Van den Bergh Stichting, Noordwijkerhout (1946-1959) inv. nr. 2395-2409.

42 NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen, inv. nr. 2338-2348: Blauwboeken St. Bavo.

43 Idem, inv.nr. 818.

44 Zie noot 35.

45 Archief GGZ Vincent van Gogh (St. Servatius / St. Anna) Venray: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht.

46 *NRC Handelsblad* 17 maart 2012, *idem* 23 maart 2012.

operatiekamer van de instelling zelf werd verricht door een chirurg die overkwam uit een nabijgelegen algemeen ziekenhuis (in dit geval in Alkmaar).[47]

Chirurgische ingrepen werden in de regel vastgelegd in operatieboeken. Bewaard gebleven operatieboeken in het archief van het Elisabeth Ziekenhuis te Alkmaar (tegenwoordig Medisch Centrum Alkmaar) vermelden castraties die in dat ziekenhuis op patiënten van St. Willibrord in Heiloo zijn uitgevoerd.[48] Operatieboeken bieden op die manier een mogelijke ingang om het aantal castraties te achterhalen. Het is denkbaar voor elk psychiatrisch ziekenhuis het algemeen ziekenhuis te achterhalen waar in het verleden de chirurgische behandelingen bij patiënten van de betrokken inrichting uitgevoerd werden. De OK boeken zijn echter niet altijd bewaard, zo zijn deze documenten in het genoemde ziekenhuis in Veghel vernietigd, waardoor bijvoorbeeld het achterhalen van het aantal castraties in Huize Padua nagenoeg onmogelijk is.[49] Bovendien was het aantal castraties naar het zich laat aanzien zo klein dat het opsporen ervan in de omvangrijke operatieregisters veel tijd zal vergen, bij een naar verhouding geringe en in veel gevallen onzekere trefkans. Reden om vooralsnog van een dergelijk systematisch onderzoek in algemene ziekenhuizen af te zien.

Wat geldt voor psychiatrische ziekenhuizen en algemene ziekenhuizen gaat ook op voor universitaire medische centra, de academische ziekenhuizen, waarbinnen psychiatrie en heelkunde in een organisatie verenigd waren. In het Leids Universitair Medisch Centrum zijn de operatieboeken uit de jaren na 1930 aanwezig evenals de dossiers van de psychiatrische universiteitskliniek, de Jelgersmakliniek. Professor E.A.D.E. Carp, vanaf 1930 hoogleraar psychiatrie in Leiden, speelde een belangrijke rol in de vroege discussie over castratie, een behandeling die hij ook vanaf ongeveer 1935 als een der eersten liet uitvoeren.[50] Om die reden is het voornemen om in het LUMC een pilot onderzoek uit te voeren in de operatieboeken en dossiers uit de jaren tussen 1935 en 1950 met de bedoeling na te gaan of de therapeutische castraties te achterhalen zijn. Eenzelfde intentie bestaat ten aanzien van de medische archieven van de gereformeerde Valeriuskliniek van de Vrije Universiteit.[51] Tot nog toe ontbreken namelijk duidelijke aanwijzingen voor het gebruik van castratie in protestantse psychiatrische instellingen, terwijl de hoogleraar psychiatrie van de VU, Lammert van der Horst de toelaatbaarheid en het belang van castratie in 1935 wel onderschreef als lid van de Commissie Sanders.[52]

2.6.3 Zorg voor verstandelijk gehandicapten

Er zijn redenen om aan te nemen dat castratie in het verleden ook als behandeling is toegepast in de zorg voor verstandelijk gehandicapten, eertijds de zwakzinnigenzorg genoemd. Zo laat de literatuur

47 Zie paragraaf 2.8.

48 Mededeling M.A. van Zuijlen, Centraal medisch Archief, MCA Gemini Groep, Alkmaar, 23 mei 2013; persoonlijke mededeling van de heer P. van Velthoven, voormalig chirurg MCA, Alkmaar.

49 Mededeling Raad van bestuur Bernhoven, Veghel, 24 juni 2013.

50 Mededeling J. Portengen, Medisch Dossier Beheer, Leids Universitair Medisch Centrum.

51 De patiëntendossiers van de Valeriuskliniek zijn tot 1940 integraal bewaard, nadien in een steekproef van een op tien. Mededeling prof. dr. W. van Tilburg, 8 september 2013.

52 J. Sanders, *Het castratievraagstuk. Een onderzoek naar de gevallen van castratie van sexueel abnormale personen in Nederland en in het buitenland* (Den Haag 1935) 126.

zien dat men castratie het meest effectief achtte bij lijders aan idiotie en imbecilitas. Daarnaast was een niet onaanzienlijk deel van de patiënten die binnen de TBR instellingen de ingreep ondergingen verstandelijk gehandicapt. Ook onder de groep gecastreerden die psychiater Wijffels voor zijn proefschrift onderzocht was een groot aantal personen met een verstandelijke beperking.

Toch zijn er tot nog toe geen concrete aanwijzingen gevonden voor het gebruik van castratie in deze sector. In de oudere literatuur zijn er geen directe aanwijzingen voor te vinden en in de blauwboeken van de Inspectie van de krankzinnigengestichten zijn geen vermeldingen aangetroffen.[53] In de geschiedschrijving wordt het niet beschreven, de geraadpleegde historici van de zwakzinnigenzorg (o.a. L. Brants, H. Beltman, A. Klijn, I. Mans) zeggen er geen aanwijzingen voor te hebben, hetgeen wordt onderschreven door kenners van het veld, zoals de hoogleraren W. Buntinx (Universiteit Maastricht), prof. dr. H. van Schrojenstein Lantman – de Valk (UMC St. Radboud) en de vroegere inspecteur voor de sector mw. dr. S. ten Horn. Ook een rondvraag onder de leden van de Nederlandse Vereniging voor Artsen van Verstandelijk gehandicapten NVAVG[54] en het NVvP Platform Psychiatrie en Verstandelijke Beperking leverde geen informatie op die het gebruik van castratie zou bevestigen, veeleer werd aangegeven dat er nooit castraties hadden plaatsgevonden. Het geraadpleegde documentatiecentrum van de Gehandicapten Zorg Nederland kon eveneens geen directe aanknopingspunten bieden.

Wel kon Dr. A. Klijn, auteur van een boek over de geschiedenis van de instelling St. Anna in Heel, melden dat de daaraan vroeger verbonden huisarts vertelde dat bewoners die in het verleden eventueel voor castratie in aanmerking kwamen overgeplaatst zouden zijn naar een psychiatrisch ziekenhuis.[55] Onderzoek in psychiatrische ziekenhuizen zou daarover dan uitsluitsel moeten kunnen geven.

Ook kan onderzoek ingesteld worden onder algemene ziekenhuizen waar mogelijk ten behoeve van instellingen voor verstandelijk gehandicapten castraties zijn uitgevoerd. Daaraan kleven evenwel dezelfde bezwaren als aan vergelijkbaar onderzoek rond psychiatrische ziekenhuizen.

De voorlopige conclusie lijkt te moeten zijn dat in de zorg voor verstandelijke gehandicapten castraties niet of heel weinig zijn uitgevoerd.

2.6.4 Strafrechtelijk circuit en forensische psychiatrie

Tot nog toe was hier sprake van de toepassing van castratie als behandeling in de algemene en de geestelijke gezondheidszorg. Patiënten vervoegden zich daar uit eigener beweging bij een psychiater of werden vrijwillig dan wel met een machtiging in een psychiatrische instelling opgenomen. Castratie vormde echter eveneens een behandelingsoptie in het strafrechtelijke circuit en binnen TBR instellingen. Over de plaats van castratie in deze sector is tot nu toe het meest bekend, mede dankzij het al vaker aangehaalde onderzoek van Dr. Theo van der Meer.

---

53 Zie noot 37.

54 Rondvraag NVAVG 26 juni 2013.

55 Persoonlijke mededeling dr. A. Klijn, 29 augustus 2013.

Plegers van seksueel misbruik en zedendelinquenten in het algemeen, tegen wie strafvervolging werd ingesteld, konden op verschillende momenten met de psychiatrie te maken krijgen. Het vroegste moment was wanneer politie en vaker het Openbaar Ministerie besloten tot een voorwaardelijk sepot, dat wil zeggen ontslag van rechtsvervolging onder specifieke voorwaarden. Hield de betrokkene zich niet aan de voorwaarden dan werd zijn zaak alsnog voor de rechter gebracht. Tot de opgelegde voorwaarden kon de behandeling door een arts of psychiater behoren, waarbij mogelijk op een onderzoek naar castratie werd gezinspeeld of aangestuurd.

De tweede mogelijkheid diende zich aan wanneer de Rechter Commissaris, bijvoorbeeld op advies van de reclassering, besloot de verdachte te laten onderzoeken door een psychiater/zenuwarts. In het rapport dat de (forensisch) psychiater over zijn bevindingen opstelde kon een advies met betrekking tot behandeling worden gegeven, waarbij eveneens castratie aan de orde kon zijn. Tenslotte kon de rechter verschillende uitspraken doen, zo kon hij tot een voorwaardelijk sepot besluiten met de verplichting voor de betrokkene om zich onder behandeling te plaatsen van een psychiater. De rechter had daarenboven de mogelijkheid om bij verminderde toerekeningsvastbaarheid dan wel bij ontoerekeningsvatbaarheid de dader ter beschikking van de Regering te stellen en dwangverpleging op te leggen. Door plaatsing in de TBR instelling, of psychopatenasiel, kwam de TBR gestelde te vallen onder de verantwoordelijkheid van artsen / psychiaters, voor wie in geval van zedendelinquentie tot 1968 ook weer castratie tot het behandelpalet kon behoren.

Voor eventueel onderzoek naar sepots door politie of Officier van Justitie ontbreken de archieven, de archivalia bij strafzaken die niet tot een rechtszaak leiden zijn immers vernietigd. Het onderhavige haalbaarheidsonderzoek heeft evenwel een groot aantal rapporten pro justitia in zedenzaken aan het licht gebracht, waarin geregeld ook adviezen tot castratie worden geformuleerd. Op (de aard van) deze rapporten en de inhoudelijke analyse ervan wordt hierna in paragraaf 2.7 ingegaan. De aangetroffen forensisch psychiatrische rapporten kunnen tevens als uitgangspunt dienen voor verder onderzoek in de rechterlijke archieven naar de uitspraak van de rechter in de betrokken zaak en mogelijk naar vervolgdossiers wanneer bij de betreffende dader tot TBR werd besloten. Op die manier kan mogelijk het hele 'dossier' van sommige daders worden gereconstrueerd. Het betreft hier wel een tijdrovend onderzoek.

In het archief van de Commissie Deetman is in het kader van dit haalbaarheidsonderzoek informatie met betrekking tot castratie aangetroffen bij 5 geestelijken, veelal in strafrechtelijk kader. Deze casus – en mogelijk anderen in de rapporten pro Justitia - kunnen als uitgangspunt dienen voor nader onderzoek naar de verhouding tussen de psychiatrie en de rooms-katholieke kerk, waarbij wellicht ook van gerechtelijke archieven en van dossiers van TBR instellingen gebruik gemaakt kan worden.

Besloot de rechter, op basis veelal van een forensisch psychiatrisch rapport, tot een ter beschikking stelling, dan kwam de veroordeelde terecht in een TBR instelling, bijvoorbeeld het psychopatenasiel Veldzicht in Balkbrug of de (protestantse) inrichting Oldenkotte in Rekken. Zoals hierboven al bleek, zijn castraties in TBR verband al het object van (historisch) onderzoek geweest. Alleen voor deze categorie beschikken we zo over een telling van het aantal personen waarbij castratie is toegepast. In 1969 voerde drs. W.H.J de Boer van het Stafbureau Psychopatenverpleging van de Hoofdafdeling Psychopathenzorg van het Ministerie van Justitie statistisch-analyserend onderzoek uit naar 'het

criminele gedrag van gecastreerden, voor- en na de operatie.' Op basis van de gegevens die de afdeling ter beschikking stonden stelde De Boer vast dat van 1938 tot en met 1967 bij 381 onvoorwaardelijk ter beschikking van de Regering gestelde zedendelinquenten castratie was toegepast. Betrokkenen werden verpleegd in Veldzicht te Balkbrug (289), St. Willibrord in Heiloo (35), Oldenkotte in Rekken (17), De Kruisberg, Doetichem (22), St. Bavo in Noordwijkerhout (5), de Rijks Psychiatrische Inrichting te Eindhoven (4) en elders (9). Op basis van documentatieregisters en medische en strafdossiers wist De Boer een analyse te maken van tal van belangrijke thema's: leeftijd bij castratie, duur van TBR voor castratie, aard en frequentie van delicten voor en na TBR, de seksuele recidieve etcetera.[56] Het een en ander maakt het tot een essentieel rapport. Theo van der Meer heeft naderhand vastgesteld dat het getal van 381 in TBR verband gecastreerde personen te laag moet zijn. Hij heeft aanwijzingen voor zeker 400 gevallen.

2.6.5 Het aantal castraties

Hier boven werd al vastgesteld dat het aantal castraties dat ooit in Nederland is uitgevoerd nooit vastgesteld zal kunnen worden. Het aantal castraties waartoe in particuliere praktijken werd besloten is niet te achterhalen en het getal van de castraties uitgevoerd in algemene, universitaire en psychiatrische ziekenhuizen is niet te bepalen in de eerste plaats door de vernietiging van archieven en in de tweede plaats door de inspanning vereist (in tijd en geld) om castraties in bestaande archieven op te sporen. Bovendien heeft de inspectie castraties niet systematisch laten registreren. Over de omvang van de praktijk van de castraties buiten het TBR circuit zijn dus geen gefundeerde uitspraken te doen.

Er zijn wel een paar 'harde' cijfers. We weten dat er in het TBR circuit in elk geval 381 personen zijn gecastreerd. In het psychiatrisch ziekenhuis Heiloo is de ingreep, afgaande op de dissertatie van Wijffels, minimaal 70 maal toegepast, waarvan er vermoedelijk 35 behoren tot de lijst van De Boer uit 1969 voor de TBR klinieken.[57] In de psychiatrische inrichting St. Bavo worden er 23 operaties gemeld voor de jaren vijftig, vijf daarvan komen waarschijnlijk ook in de telling van De Boer voor.[58] Van Huize Padua weten we dat er in de jaren vijftig twintig en vermoedelijk meer patiënten een castratie ondergingen. Dat brengt het minimale aantal gecastreerden vooralsnog op 454, en uitgaande van de schatting van Van der Meer op 473.

Daarnaast worden in de Nederlandse medisch-psychiatrische literatuur vanaf 1930 getallen en casuïstiek opgevoerd. Nauwkeurige telling van die cijfers kan het aantal waaromtrent zekerheid bestaat nog vergroten. Verder mag aangenomen worden dat gaande het voorgenomen onderzoek nieuwe gevallen en cijfers zullen worden vastgesteld.

---

56 W. H. J. de Boer, *Criminaliteit en castratie* (Den Haag 1969); aanwezig in het archief van het Ministerie van Justitie; met dank van Theo van der Meer.

57 Nader onderzoek moet uitwijzen of de genoemde 70 ingrepen inderdaad allemaal in de inrichting in Heiloo zijn uitgevoerd. Mogelijk hebben er enkelen zonder bemoeienis de inrichting plaatsgevonden. Aan de andere kant laten het operatieboek van Heiloo (paragraaf 2.8.) zien dat er ook na het onderzoek van Wijffels nog enkele castraties zijn verricht.

58 NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen], inventarisnummer 2338-2348: Blauwboeken St. Bavo.

Wat opvalt is dat alle psychiatrische instellingen waar voor zover we nu weten buiten het TBR circuit castraties werden uitgevoerd van rooms-katholieke signatuur zijn. Het gaat bij de betrokken psychiatrische ziekenhuizen ook om relatief grote aantallen: 35 in Heiloo, 23 in St. Bavo en zeker 20 in Huize Padua. Zonder nader onderzoek kan er nog geen conclusie aan deze constatering worden verbonden.

2.7 Rapporten pro justitia

Het mag dan onmogelijk zijn om het aantal castraties en de instellingen waar deze hebben plaatsgevonden in Nederland exact te bepalen, het vooronderzoek heeft wel een aantal nieuwe bronnen aan het licht gebracht, die in combinatie met reeds bekende bestanden (zoals de TBR dossiers), het inzicht in de praktijk van de castratie belangrijk kunnen vergroten en toegang geven tot belangrijke inhoudelijke vragen van het onderzoek (Vragen 4, 5 en 7). Het gaat in de eerste plaats om een drietal verzamelingen pro justitia rapporten uit de jaren veertig, vijftig en de vroege jaren zestig, die vooral over misbruik van minderjarigen handelen. In de tweede plaats betreft het een groep onderling samenhangende archivalia die betrekking hebben op de toepassing van castratie in het psychiatrisch ziekenhuis St. Willibrord in Heiloo, waarmee de gang van zaken in dat instituut in detail in beeld kan worden gebracht.

Het pro justitia rapport is het verslag dat een (forensisch) psychiater - in het verleden veelal een zogenaamde districtspsychiater - uitbrengt over het onderzoek dat hij heeft gedaan naar de geestesgesteldheid van een verdachte. Dat onderzoek wordt verricht op verzoek van een Officier van Justitie of de Rechter Commisaris, om vast te stellen of betrokkene lijdt aan een ziekelijke stoornis en/of een gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens. In het rapport gaat de deskundige in op onder meer de levens- en ziektegeschiedenis (in geval van zedendelinquentie bijvoorbeeld ook de seksuele ontwikkeling), de strafrechtelijke voorgeschiedenis (eerdere vergrijpen), eerdere behandelingen in de psychiatrie, de aard en omstandigheden van het delict (bij misbruik bijvoorbeeld de leeftijd en het geslacht van het slachtoffer; de houding van de dader), de persoonlijkheid (via o.a. tests) en de aanwezige psychopathologie (bijvoorbeeld perversies, hyperseksualiteit). Op grond daarvan doet de psychiater een uitspraak over onder andere de mate van de toerekeningsvatbaarheid en de risico's op herhaling. Tot slot komt hij met een advies inzake de gewenste behandeling, de op te leggen (voorwaardelijke) straf/sepot en de eventuele wenselijkheid of noodzaak tot ter beschikking stelling. De rapporten geven dus informatie over delict, persoon, aandoening en voorgestelde (behandel)maatregelen.

In de aangetroffen rapporten wordt met enige regelmaat castratie ter sprake gebracht. De wenselijkheid van een dergelijke ingreep wordt gemotiveerd, het moment waarop aangeduid ('op termijn', 'bij recidieve'), evenals de conditie waaronder (bijvoorbeeld [voorwaardelijk] sepot/TBR). Soms is aangegeven van wie het verzoek tot castratie komt (familie, echtgenote, betrokkene zelf) en wordt de houding en positie van de betrokkene getypeerd (instemming, niet op de hoogte van het advies). Het gaat met andere woorden om gegevens die inzicht geven in de overwegingen die bij het advies tot castratie concreet een rol speelden.

Er zijn zoals gezegd drie verzamelingen met voorlichtingsrapporten aangetroffen. Twee daarvan maken deel uit van het archief van het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht, een bijzonder nog niet vaak benut archief dat onder meer de archieven van de bekende hoogleraren G.Th.Kempe en W.P.J. Pompe omvat. Het eerste archief heeft betrekking op een onderzoek dat de genoemde Kempe en Pompe samen met de psychiater P.A.H. Baan op verzoek van het ministerie van Onderwijs in 1956 instelden naar onderwijzers die omwille van ontucht met minderjarigen hun onderwijsbevoegdheid waren kwijt geraakt en daartegen in beroep waren gegaan. In het archief bevinden zich dossiers van bijna 135 leerkrachten die onder meer omvatten: het voorlichtingsrapport van de reclassering, het pro justitia rapport, het vonnis en verdere beschikkingen alsmede een ten behoeve van het onderzoek gestructureerde samenvatting van de belangrijkste gegevens. De dossiers brengen meerdere onderdelen van de strafrechtelijke vervolging in beeld. Of er ook castratie-adviezen in voor komen is nog niet onderzocht. In elk geval bieden deze dossiers een referentiekader waar het gaat om de justitiële omgang met zedenzaken in de jaren tussen 1945 en 1956.[59]

De tweede verzameling in het Pompe Archief omvat meer dan duizend forensisch psychiatrische rapporten van de hand van de Haagse psychiater H.A. Gerritsen uit de jaren 1945-1962 die veelal betrekking hebben op zedendelicten, in het bijzonder op ontucht met minderjarigen, en die geordend zijn naar het betreffende artikel van het Wetboek van Strafrecht (242-249). In deze collectie zijn onder de ongeveer 250 rapporten die in het kader van dit vooronderzoek zijn doorgenomen elf zaken aangetroffen waarin castratie geadviseerd wordt.[60]

De andere verzameling omvat naar schatting ruim vierhonderd forensische rapporten van de hand van de al vaker genoemde Heiloose geneesheer A.J.AM. Wijffels, uitgebracht voor de rechtbank in Alkmaar vanaf het midden jaren veertig tot de vroege jaren zestig. Ook deze rapporten hebben vrijwel allemaal betrekking op ontucht met minderjarigen. Onder de 160 rapporten die als pilot ten behoeve van het haalbaarheidsonderzoek zijn bekeken, bevinden zich er zeven met een advies tot castratie.[61] Voor zowel de rapporten van Gerritsen als van Wijffels geldt dat ze waarschijnlijk gekoppeld kunnen worden aan de strafrechtsdossiers van de betreffende rechtbanken in Den Haag en Alkmaar.

De genoemde collecties bieden de mogelijkheid tot een nadere analyse van de beoordeling en behandeling van zedendelinquenten in het algemeen en van de aanleiding en omstandigheden waaronder een advies tot castratie werd geformuleerd. De voorlichtingsrapporten bevatten informatie over wezenlijke vragen die in dit onderzoek aan de orde zijn, in het bijzonder ten aanzien van de nummers 5, 6 en 7 (met betrekking tot o.a. indicaties, aard van delict, betekenis van recidive, voorwaardelijk sepot/veroordeling/TBR, geïnformeerdheid van patiënt, mate van vrijwilligheid, alternatieve therapieën etc.). Ze maken bovendien een vergelijking mogelijk met de zedenzaken waarin zo'n advies tot castratie achterwege bleef. Naast de rapporten waarin castratie aan de orde is, zal daarom een steekproef van de andere rapporten onderzocht worden. Voor het onderzoek zal

59 Universiteit Utrecht, Archieven van het Criminologisch Instituut sedert 1974 het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen (1908) 1934-1983 [Hierna Archieven Pompe Instituut], inventarisnummers 285-292; zie ook Deetman, *Seksueel misbruik van minderjarigen*, 114-118.

60 Archieven Pompe Instituut, inv. nr. 704-721.

61 Archief Sint Willibrord, Heiloo: GGZ Noord-Holland Noord, Heerhugowaard.

gebruik gemaakt worden van de kwalitatieve database Nvivo, die ook beperkte statistische bewerkingen mogelijk maakt. De beperkte omvang van het beschikbare materiaal (enkele tientallen rapporten over castratie) doet de vraag rijzen of uitgebreide statistische analyse wel haalbaar is.

2.8 Casus Psychiatrisch Ziekenhuis Heiloo

Het psychiatrisch ziekenhuis St. Willibrord in Heiloo – zoveel zal inmiddels duidelijk zijn – neemt in de geschiedenis van de castratie een bijzondere positie in. Nergens zijn in een psychiatrisch ziekenhuis zoveel castraties uitgevoerd als in Heiloo. In het oude St. Willibrord – tegenwoordig onderdeel van GGZ Noord-Holland Noord – is een aantal bijzondere bronnen bewaard gebleven, dankzij het feit dat Wijffels de grondslag legde voor een museale collectie die relevante, soms unieke stukken omvat over de therapeutische ontwikkelingen in deze rooms-katholieke inrichting.[62] Daaronder zijn documenten van belang voor het onderzoek naar de therapeutische castraties.

Voor het onderzoek zijn zo de volgende bronnen voor handen:

- De genoemde pro justitia rapporten van Wijffels. Personen die hij daarin onderzocht zijn later soms opgenomen in St. Willibrord.
- Een operatieboekje waarin de operaties zijn geregistreerd die tussen 1949 en 1960 in het psychiatrisch ziekenhuis zelf zijn uitgevoerd door chirurgen van het algemene ziekenhuis in Alkmaar. In het boekje zijn 43 castraties opgetekend.
- De operatie boeken van het Elisabeth Ziekenhuis in Alkmaar van 1926 tot 1951, bewaard in het Medisch Centrum Alkmaar. Ook in deze boeken zijn castraties van patiënten van St. Willibrord geregistreerd. De operatieboeken van de beide ziekenhuizen vullen elkaar aan.[63]
- Het medisch archief van St. Willibrord waarin al de dossiers zijn teruggevonden van 37 van de 43 in het eerste operatieboekje genoemde patiënten.
- Het proefschrift over castratie van Wijffels uit 1954 waarin hij zeventig casus uit St. Willibrord in extenso beschrijft en becommentarieert. Vermoedelijk kunnen de gevallen beschreven in de forensische rapporten, de operatieboeken, de dissertatie en de dossiers aan elkaar gekoppeld worden.
- De archieven van de rechtbank in Haarlem, aanwezig in de Noord-Hollands Archief. Hierin kunnen naar alle waarschijnlijkheid de strafrechtdossiers getraceerd worden van personen uit de forensische rapporten, de operatieboeken en de dossiers.
- Over de dissertatie van Wijffels zijn bovendien artikelen verschenen in het blad *Vriendschap* van de COC, waarin ook behandelde mannen aan het woord komen.

Dankzij deze bronnen kan voor een aantal patiënten waarschijnlijk het hele juridisch-medische traject van strafrechtelijk en forensisch psychiatrisch onderzoek, veroordeling, opname en behandeling en soms een deel van de vervolggeschiedenis gereconstrueerd worden. Het betreft daarmee een unieke casus die in de diepte geanalyseerd kan worden. Er is bovendien over de geschiedenis van St. Willibrord al een studie verschenen, terwijl er in het Rapport van de Commissie Deetman relatief veel

62 Ibidem.

63 Historische Commissie MCA , MCA Gemini Groep, Alkmaar; persoonlijke mededeling P. van Velthoven, oud chirurg MCA.

aandacht wordt besteed aan deze instelling, die tot de jaren zestig een centrale positie innam bij de behandeling van plegers van misbruik uit de rooms-katholieke kerk.[64]

2.9 TBR Instellingen

Informatie met betrekking tot Ter Beschikking van de Regering verpleegden is in de periode dat er castraties plaatsvonden (1938-1970) onder andere op twee plaatsen te vinden, namelijk in de dossiers van de TBR klinieken en daarnaast in zogenaamde psychopatendossiers die werden bijgehouden door de verantwoordelijke afdeling van het Ministerie van Justitie.

De dossiers van het psychopatenasiel Veldzicht zijn tot 1950 overgebracht naar het Historisch Centrum Overijssel in Zwolle. De dossiers van na 1950 zijn nog aanwezig in het FPC Veldzicht zelf.[65] Ook van de forensisch psychiatrische inrichting Oldenkotte – waar volgens de cijfers van De Boer zeventien personen castratie ondergingen – zijn de dossiers bewaard en wel in het *Gelders Archief* in Arnhem.[66] De patiënten van het rooms-katholieke psychopatenasiel St. Paulus (Heiloo) komen vermoedelijk overeen met de patiënten die in de operatielijsten en dossiers van St. Willibrord in Heiloo zijn aan te treffen en degenen die door Wijffels zijn beschreven. Over de vindplaats van eventuele dossiers van de TBR kliniek *De Kruisberg* in Doetinchem bestaat nog onduidelijkheid. Dossiers van verdachten die vanaf 1950 zijn onderzocht in de Psychiatrische Observatie Kliniek in Utrecht (het huidige Pieter Baan Centrum) zijn ondergebracht bij de Centrale Archief Selectiedienst in Winschoten.[67]

De 'psychopatendossiers' aangelegd bij het Ministerie van Justitie bevatten voor elke TBR-verpleegde relevante strafrechtelijke stukken (van proces verbalen tot proefverloven), de belangrijkste gegevens uit de ziektegeschiedenis, correspondentie en zoals Van der Meer heeft ontdekt geregeld belangrijke aantekeningen en korte notities over het 'beleid', in dit geval inzake castratie. Van der Meer heeft deze dossiers tot 1950 kunnen bestuderen. Het vervolgarchief over de jaren na 1950, dat nog niet is onderzocht, staat bij de Centrale Archief Selektiedienst in Winschoten.[68] Deze dossiers zijn ook voor het onderzoek beschikbaar en vormen een wezenlijke aanvulling op de patiëntendossiers van de forensisch-psychiatrische instellingen zelf.

Tijdens zijn onderzoek in de jaren 2004-2006 heeft Van der Meer al dossiers van 92 gecastreerde ter beschikking gestelden kunnen traceren in het archief van Veldzicht in het Historisch Centrum Overijssel en in de 'psychopatendossiers' van de afdeling van het Ministerie van Justitie

64 M. E. Monteiro, 'Discretie en deskundigheid. Een verkenning van de rol van de rooms-katholieke psychiaters in de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen (1945-1970)', in: Deetman, *Seksueel misbruik van minderjarigen*, Deel 2, 43-86.

65 Th. van der Meer heeft ontdekt dat dossiers van patiënten uit Veldzicht die zijn gecastreerd in elk geval tot 1949 een apart nummer dragen.

66 Gelders Archief, Arnhem: Archief Vereniging Rekkense Inrichtingen (Archiefnr. 1024).

67 Centrale Archief Selectiedienst in Winschoten: Bestand 56: PS/TBS/TBR Statisch. Prof. dr. F. Koenraadt (PBC Utrecht) heeft daar al dossiers gelicht van patiënten die in de jaren zestig met het oog op eventuele castratie in de POK werden onderzocht.

68 Centrale Archief Selectiedienst in Winschoten: Bestand 56: PS/TBS/TBR Statisch.

verantwoordelijk voor de psychopatenzorg. Analyses van deze documenten liggen ten grondslag aan zijn artikelen.

Het onderzoek van Van der Meer kan nu aangevuld worden met de analyse van de dossiers van na 1950, zowel die van het ministerie als die van Veldzicht en Heiloo en mogelijk die van Oldenkotte. Dankzij de aanwezigheid van de pro justitia rapporten en de TBR dossiers kunnen zo de procedures en de overwegingen in het strafrechtelijke voortraject en binnen het kader van de TBR geanalyseerd en vergeleken worden. Overwogen wordt om ter vergelijking eventueel een steekproef te nemen van referentiedossiers van TBR-gestelde zedendelinquenten die geen castratie ondergingen.

Door de combinatie van de genoemde rapporten pro justitia, het materiaal van Heiloo en de dossiers over TBR-verpleegden zijn de vragen naar de medisch-ethische normen (vraag 4), naar de indicaties en condities voor, en de toedracht van castraties alsmede de mate van (on) vrijwilligheid (vraag 5 en 7) voor nauwgezette bestudering toegankelijk. De haalbaarheid van het gevraagde onderzoek is vooral door de beschikbaarheid van dit materiaal gegarandeerd.

2.10 Meningsvorming en onderzoek 1945-1965

Onder meer archiefbronnen laten zien dat de discussie over castratie na 1945 voortging, bijvoorbeeld over de noodzaak tot het verkrijgen van toestemming van de (wilsonbekwame) patiënt, de vraag of het om een strafbare vorm van verminking ging en of de (gunstige) effecten opwogen tegen ernst van de ingreep. Gedachtewisselingen daarover zijn onder meer aangetroffen in de verslagen van vergaderingen van de Inspectie voor de krankzinnigengestichten met directies van instellingen in het zogenaamde Zuidelijke Resort tussen 1945 en 1960 en in 1957/1958 in de staf van de Psychiatrische Observatie Kliniek in Utrecht.[69] Castratie kwam ook ter sprake in het overleg van Commissie III van de Reorganisatiecommissie voor de Geestelijke Volksgezondheid in 1947.[70] Daarnaast publiceerden onder andere prof. mr. dr. Pieter Baan en prof. dr. Salomon van der Kwast (hoogleraar forensische psychiatrie in Nijmegen) over dit thema en wordt het behandeld in de bredere literatuur over seksuele criminaliteit.[71] Deze bronnen verdienen nadere bestudering, mede om mogelijke veranderingen in het oordeel over castratie en de ontwikkeling van nieuwe benaderingen (psychotherapie, chemische libidoremmers) in kaart te kunnen brengen. Ze zijn relevant voor de beantwoording van de vragen 3 tot 5 en ook 8 over de rol van het staatstoezicht.

Zoals al aangeduid deed de Stichting Onderzoek Criminaliteit in de jaren 1957-1967 pogingen om grootschalig onderzoek van de grond te krijgen naar (het effect van) castratie bij ter beschikking gestelden. Dat project is om zeker twee redenen interessant in het perspectief van het onderhavige onderzoek. In de eerste plaats kan er vooruitlopend op het feitelijke onderzoek al belangrijke informatie bijeen zijn gebracht. In de tweede plaats is het van belang te onderzoeken waarom het onderzoek nooit tot uitvoering kwam. Volgens sommigen zou de KNMG bezwaar hebben gehad omwille van de mogelijke schending van de privacy van de betrokken patiënten. De forensisch

---

69 Archieven Pompe Instituut, inv. nr. 112.

70 NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen, inv. nr. 1286-1287.

71 P. A. H. Baan, 'Zur Frage der Behandlung von Sittlichkeitsdelinquenten', *Beiträge zur Sexualforschung* 2 (1952) 24-36; S. van der Kwast, *Sexuele criminaliteit* (Leiden 1968) 75-80.

psycholoog Willem Derks – een psycholoog van de *Psychiatrische Observatie Kliniek* en betrokken bij het voorgenomen onderzoek - wees tegenwerking van de kant van het Ministerie van Justitie als oorzaak aan.[72] Historici hebben de kwestie tot nog toe nog niet kunnen verhelderen.

Het archief van de Stichting Onderzoek Criminaliteit bevindt zich (deels) in het archief van het Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht, met daaronder volgens de inventaris twee nummers betreffende 'Onderzoek naar castratie als therapeutische behandeling van zedendelinquenten'. Bij raadpleging bleken de betreffende archiefdozen echter leeg![73] Inmiddels is bij dit haalbaarheidsonderzoek in het archief van de Centrale Raad voor het Gevangeniswezen (aanwezig in het Nationaal Archief) wel al het onderzoeksvoorstel van Kempe aangetroffen.[74] Bovendien is in het archief van het Ministerie van Justitie een dossier aanwezig over 'Het doen van onderzoek naar castratie als therapeutische behandeling van zedendelinquenten, 1957-1967'.[75] Het een en ander voedt de verwachting dat de gang van zaken rond deze katamnestische studie en mogelijke voorbereidende onderzoeksbevindingen verder verhelderd kunnen worden.

Voorts zullen nog pogingen worden gedaan om eventuele archieven te achterhalen van de verantwoordelijke Beleidscommissie Wetenschappelijk Werk bij het Ministerie van Justitie, waarvoor ook De Boer zijn statistische studie uitvoerde. Daarnaast zal in de archieven van de KNMG nog naar relevante stukken gezocht worden.

2.11 De beëindiging van de castraties

Het aantal castraties in de TBR instellingen nam - zo laat het rapport van De Boer zien - na 1954 stapsgewijs af van 18 in 1955, naar 12 in 1960, naar minder dan 5 na 1963.[76] Of eenzelfde daling zich voordeed in de andere sectoren van de GGZ is onbekend, maar lijkt wel waarschijnlijk. In het midden van de jaren zestig is ook op enig moment de gevolgde procedure in geval van TBR-verpleegden veranderd: voortaan werden potentiële kandidaten opgenomen in de Psychiatrische Observatie Kliniek in Utrecht.[77] In 1968 beëindigde het Ministerie van Justitie officieel de mogelijkheid tot castratie in geval van TBR. De intentie is om in het archief van het Ministerie van Justitie de betreffende circulaire en mogelijke beleidsstukken terzake op te sporen. Ook de antecedenten van het onderzoek van De Boer zullen voorwerp van nader archiefonderzoek vormen. Zoals gezegd zijn er uit deze jaren dossiers uit het POK / Pieter Baan Centrum beschikbaar die betrekking hebben op castratie.[78]

---

72 Derks, *Het hemd van Vrouwe Justitia*, 24-33.

73 Archieven Pompe Instituut, inv. nr. 701 en 702.

74 'Plan voor een onderzoek betreffende de resultaten van operatieve castratie...': Nationaal Archief, Den Haag, Centrale Raad van Advies voor het Gevangeniswezen, de Psychopathenzorg etc. Nummer toegang 2.09.89, inv. nr. 99-100.

75 Ministerie van Veiligheid en Justitie: Depotarchieven, archiefnummer 2.09.110, inventarisnummer 618. Met dank aan Dr. M. Verburg.

76 De Boer, *Criminaliteit en castratie*, passim.

77 Zoals uit artikelen van Van der Kwast en Derks blijkt: Van der Kwast, *Sexuele criminaliteit*, 79; Derks, *Het hemd van Vrouwe Justitia*, 29.

78 Centrale Archief Selectiedienst in Winschoten: Bestand 56: PS/TBS/TBR Statisch.

Vermoedelijk droeg de opkomst van alternatieve hormonale en chemische libidoremmers bij aan de afname van het aantal castraties, al beschouwde men deze middelen vaak als minder effectief en onbetrouwbaarder dan de chirurgische castratie. Over deze verandering is internationale literatuur voor handen. De introductie in Nederland van de eerste middelen, zoals Lynoral, is ten dele te volgen in de blauwboeken van de inspectie, waar er af en toe melding van wordt gemaakt, anders dan in geval van 'gewone' castratie.[79] Het definitieve onderzoek in deze bron kan mogelijk een trend in beeld brengen.

Tegen 1970 kwamen de nieuwe middelen Androcur en Benperidol op de markt. De bekende psychiater/seksuoloog prof. dr. Coen van Emde Boas was, zoals uit zijn (persoonlijke en nog niet ontsloten) archief blijkt, betrokken bij de eerste Nederlandse experimenten met deze medicijnen, vermoedelijk in opdracht of in samenspraak met het Ministerie van Justitie.[80] In zijn archief zijn onder meer stukken bewaard gebleven over zijn deelname (als enige Nederlander) aan vroege 'expert-meetings' over deze medicijnen in Duitsland en België. Nader onderzoek op basis van zijn archief, in het bijzonder van zijn correspondentie, biedt mogelijk zicht op de eerste ervaringen met deze middelen en de geleidelijke introductie ervan in de psychiatrische praktijk. Het is alleszins aannemelijk dat bij dat onderzoek ook nieuwe informatie over chirurgische castratie boven water komt, gelet op de centrale positie van Van Emde Boas binnen de medische seksuologie van zijn dagen.[81] Ook de opkomst van behandelingsalternatieven, zoals de (groeps) psychotherapie, zullen in ogenschouw genomen worden.

Omdat de late jaren zestig en de jaren zeventig het tijdvak vormden waarin grote verandering optraden in de opvattingen over seksualiteit, zedendelinquentie, strafrecht en (psychiatrische) behandeling is het onontkoombaar om die bredere context hier in de beschouwingen te betrekken. Juist de opvattingen over homo- en pedoseksualiteit waren in die jaren zeer in beweging, ook in de psychiatrie en het strafrecht. Deze jaren worden niet voor niets gekarakteriseerd als het tijdvak van de 'seksuele revolutie'.

Op juridisch vlak kwam bijvoorbeeld de zedelijkheidswetgeving – het kader waarbinnen strafrechtelijke vervolging van o.a. misbruik en ontucht plaatsvond - nadrukkelijk ter discussie te staan. In 1971 besloot de wetgever artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht mede op advies van de Gezondheidsraad te schrappen, het artikel waarin seksuele omgang tussen een meerderjarigen en minderjarigen tussen 16 en 21 jaar van gelijk geslacht strafbaar werd gesteld.[82] In deze jaren voltrok zich een proces van geleidelijke herdefiniëring van de zedendelinquentie. Homoseksualiteit, tot dan toe beschouwt als een ziekte, kreeg mede dankzij de inzet van vooruitstrevende psychiaters

79 NL-HaNA, Isp. Staatstoezicht Krankzinnigen, bijvoorbeeld: blauwboeken St. Servatius Venray: inv. nr. 2742-2752; blauwboeken St. Willibrord 2037-2043.

80 Gesprek met dr. Walter van Emde Boas, Amsterdam, 26 april 2013.

81 Zie ook: S. van der Kwast, 'Over het gebruik van Benperidol bij de behandeling vanseksuele stoornissen', *Tijdschrift voor Psychiatrie* 13 (1971)142-149; Overwogen wordt om contact te leggen met de producenten van deze middelen (Schering en Janssen Farmaceutica).

82 N. Speijer, C. Emde Boas en C. J. B. J. Trimbos, *Advies inzake homoseksuele relaties met minderjarigen, in het bijzonder met betrekking tot artikel 248 bis van het Wetboek van Strafrecht* (Den Haag 1969) passim; Hekma, *'Bewaar me voor de waanzin van het recht'*, 1-15.

geleidelijk meer het karakter van wat Frenken noemt een 'onconventionele gedragsvariatie'. Homoseksualiteit verdween in 1973, niet zonder enige pressie overigens, uit de DSM II. Tegelijkertijd maakten de repressieve en punitieve aanpak via het strafrecht gedeeltelijk plaats voor een meer therapeutische en preventieve benaderingen.[83]

Ten aanzien van de strafrechtelijke vervolging van zedendelicten, traden vanaf de jaren zestig grote veranderingen op. Zo nam het aantal veroordelingen in deze categorie sterk af, in het bijzonder waar het ging om exhibitionisme en ontucht met minderjarigen. Maakten deze twee delicten in 1950 nog 84% van de veroordelingen bij zedendelinquentie uit, rond 1982 was dat 28%. Sowieso werd in 1975 het laagste aantal zedenzaken sinds 1950 geregistreerd.[84] Het aantal personen waarbij een ter beschikking stelling van de Regering opgelegd werd nam ook af.

De jaren zeventig vormden voorts het decennium waarin sommigen in navolging van de emancipatie van de homoseksualiteit een grotere tolerantie bepleitten voor de pedofilie. Pedofilie behoorde naar het oordeel van bijvoorbeeld de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming en een commissie van het Nederlands Centrum voor de Geestelijke Volksgezondheid gedecriminaliseerd en maatschappelijk geïntegreerd te worden.[85]

In het licht van die context is het verklaarbaar dat castratie als zeer ingrijpende, onomkeerbare ingreep, als ultimum refugium, zijn legitimiteit als therapie verloor en dat de toepassing ervan gestaakt werd. De beschikbare literatuur maakt het mogelijk deze verandering in de opvattingen over seksuele pathologie en zedendelinquentie te beschrijven.

---

83 Jos Frenken, *Strafbare seksualiteit: opvattingen en aanpak van politie, justitie en hulpverlening* (Deventer 1984).

84 Idem, 51-63.

85 Zie o.a. S. van der Kwast, 'Bijdrage tot de discussie over decriminalisering van de pedofilie', *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie* (1975) passim; Wynand Sengers e.a., *Pedofilie en samenleving: over de problemen die zich in onze samenleving voordoen op het gebied van vriendschapsrelaties tussen ouderen en kinderen* (Utrecht 1976); L. Rouweler-Wuts, W. Sengers, en M. Verhulst-van der Lans, 'Over het rapport "Pedofilie en samenleving"', *Maandblad voor de Geestelijke Volksgezondheid* 31 (1976) nr. 12, 701-709.

3

De haalbaarheid van het voorgenomen onderzoek

Bij het onderhavige haalbaarheidsonderzoek naar de 'rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik van minderjarige' is uitgegaan van de volgende centrale vraag van het voorgenomen onderzoek: 'Hoe werden in Nederland tussen 1920/1945 en 1970 plegers van seksueel misbruik van minderjarigen (en breder: zedendelinquenten) beoordeeld en behandeld in de (forensische) psychiatrie, met bijzondere aandacht voor het gebruik van castratie en de rol van de (RK) kerk(en), en met oog voor de juridische (gezondheidsrechtelijke), medisch-ethische, religieus-historische en beleidsmatige aspecten, gesitueerd in de context van de maatschappelijke opvattingen in de verschillende zuilen?'

Daarbij zijn de volgende deelvragen aan orde:

1. Wat is er tot nog toe geschreven over de geschiedenis van de behandeling van plegers van seksueel misbruik en de toepassing van castratie in Nederland en internationaal.
2. Moet in het onderzoek 1920 dan wel 1945 als begindatum gehanteerd worden?
3. Wat was de juridische (straf- en gezondheidsrechtelijke) context?
4. Wat waren de medisch-ethische waarden, normen en protocollen indertijd?
5. Welke vormen van behandeling paste men in de (forensische) psychiatrie toe bij homoseksualiteit, pedofilie, seksueel misbruik en zedendelinquentie en welke plaats had castratie daarbinnen. Welke kennis, theorieën en opvattingen lagen daaraan ten grondslag?
6. Hoe vaak, waar, door wie en onder welke condities zijn in Nederland castraties uitgevoerd?
7. Wat is er bekend over indicatiestelling en de mate van vrijwilligheid van de behandelingen?
8. Wat was de rol van het staatstoezicht?
9. Wat was in deze de relatie tussen psychiatrie en religie?
10. Welke ontwikkelingen deden zich op dit vlak voor in het buitenland.

Uit het haalbaarsonderzoek is naar voren gekomen dat er voldoende substantiële bronnen aanwezig (en toegankelijk) zijn om het gewenste onderzoek uit te voeren. Er is in de eerste plaats ruime primaire literatuur uit Nederland voor handen uit de periode van 1920 tot 1970 die betrekking heeft op de relevante thema's. In de tweede plaats zijn er archiefbronnen beschikbaar waaraan antwoorden op wezenlijke vragen ontleend kunnen worden. Het gaat dan vooral om rapporten pro justitia (o.a. Gerritsen en Wijffels), om de samenhangende archivalia over castratie in het psychiatrisch ziekenhuis St. Willibrord en om de dossiers van TBR-verpleegden uit de onderzoeks-

periode. Daarnaast zijn er in verschillende archieven stukken aangetroffen die aspecten van de ontwikkeling belichten. Het vermoeden lijkt alleszins gewettigd dat deze lijst gaande het definitieve onderzoek aangevuld zal kunnen worden.

Met betrekking tot **vraag 1** – die naar de bestaande kennis over castratie in het verleden – is (in de paragrafen 2.1 en 2.2) vastgesteld dat er al het nodige is onderzocht en beschreven vooral over de ontwikkelingen voor 1950, maar dat sommige vragen onderbelicht zijn gebleven (bijvoorbeeld rond psychiatrische adviezen in het strafrechtelijke voortraject, of de beëindiging van castratie als therapie in de jaren zestig) of een systematischer aanpak behoeven (bijvoorbeeld rond de concrete gang van zaken bij de besluitvorming, de mate van vrijwilligheid e.d.). De 'nieuw' aangetroffen bronnen vragen eveneens om nadere bestudering. De geringe omvang van de buitenlandse historiografie legt duidelijk grenzen op aan de mogelijkheden tot een internationale vergelijking. Hiertoe zal daarom, zij het in bescheiden mate, gebruik worden gemaakt van de overvloedige primaire, medisch/psychiatrische literatuur.

Als het gaat om het tijdvak waarover het onderzoek zich dient uit te strekken - **vraag 2** – is beargumenteerd dat 1920 als uitgangsjaar moet dienen, gelet op het feit dat in de tweede decennia voor de Tweede Wereldoorlog de fundamentele discussie over castratie werd gevoerd en het kader voor de verdere toepassing ontstond. De jaren rond 1970, toen castratie als therapie verdween, vormen de bovengrens van het onderzoek.

Over de brede juridische, ethische en medische context van de jaren van 1920 tot 1970, waar de **vragen 3 en 4** betrekking op hebben, is veel informatie beschikbaar zowel in de secundaire literatuur over de algemene context (paragraaf 2.4) als in primaire en secundaire literatuur over castratie en de behandeling van zedendelinquenten zelf (zie paragrafen 2.5, 2.10 en 2.11). Castratie als psychiatrische therapie laat zich wat dat betreft goed in een ruimer kader plaatsen. De archiefbronnen maken nadere uitwerking en toetsing mogelijk, bijvoorbeeld op het punt van de concrete toepassing van de in de literatuur geformuleerde ethische en medische principes.

Onderzoek naar de theorie en de praktijk van de castratie en breder de behandeling van zedendelinquenten - **vraag 5** – is al voorbereid in de beschikbare historiografie (2.3) en kan systematisch plaatsvinden aan de hand van de ruime primaire literatuur (2.5, 2.10 en 2.11). Wezenlijk is hier de beschikbaarheid van grote, seriële archiefbronnen – de voorlichtingsrapporten en de dossiers – die de feitelijke besluitvorming en behandeling tot op zekere hoogte onderzoekbaar maken, waarbij de delict-, ziekte- en behandelgeschiedenissen van gecastreerde en niet gecastreerde personen met elkaar vergeleken kunnen worden. Deze bronnen maken het mogelijk het hele proces van probleem, delict, contact met justitie en/of psychiatrie, onderzoek, indicatie, besluitvorming, toepassing, effect en psychische en maatschappelijke gevolgen deels inzichtelijk te maken en te analyseren, binnen zekere grenzen tevens met statistische methoden.

Het haalbaarheidsonderzoek laat zien (paragraaf 2.6) dat op **vraag 6** naar het aantal personen dat in Nederland gecastreerd is in de twintigste eeuw geen antwoord mogelijk is. Het aantal toepassingen van castratie in de praktijk van vrijgevestigde psychiaters/zenuwartsen, in algemene ziekenhuizen, psychiatrische ziekenhuizen en instellingen voor verstandelijk gehandicapten is niet vast te stellen,

zelfs niet bij benadering. De belangrijkste redenen daarvoor zijn de vernietiging van veel archieven en dossiers en de buitengewoon tijdrovende en kostbare arbeid om de betreffende gevallen in de wel bewaard gebleven medische archieven op te sporen. De praktijk van de castratie in de vrije maatschappij, buiten de forensische sector, is derhalve niet (systematisch) te onderzoeken, behoudens bij toeval. Zo zijn er in het materiaal van de psychiatrische inrichting in Heiloo patiënten te vinden die buiten het TBR circuit zijn behandeld. Het meeste onderzoekbare materiaal heeft dus betrekking op de forensisch psychiatrische sector. Het is ook voor deze sector dat we over enigszins betrouwbare cijfers (van De Boer) beschikken. Daardoor zal het verkregen beeld altijd incompleet zijn.

De **vraag (7)** naar indicatiestelling en de mate waarin ingrepen op basis van vrijwilligheid dan wel onder drang of dwang plaatsvonden laat zich waar het de theorie en beginselen aangaat goed beantwoorden op grond van de primaire literatuur (2.5). Juist deze thema's maakten vast deel uit van de beschouwingen over castratie. Ten aanzien van de feitelijke toedracht bieden, zoals hierboven rond vraag 5 al is beschreven, de rapporten pro justitia en dossiers de informatie uit de praktijk aan de hand waarvan deze vraag in detail onderzocht kan worden.

Over de rol van de Inspectie (**Vraag 8**) heeft het vooronderzoek al enig uitsluitsel geboden in de vorm van de constatering dat castraties systematisch niet in de blauwboeken zijn gemeld. De Inspectie beschikte daardoor niet over een volledig beeld van de mate waarin castratie in de psychiatrische instellingen werd toegepast, wat bij therapieën als elektroshock of slaapkuur wel het geval was. In het archief van de inspectie zijn bovendien geen afzonderlijke dossiers over thema's als castratie of de behandeling van zedendelinquenten aanwezig. Losse documenten in het archief bewijzen dat de inspectie wel op de hoogte was (zie paragraaf 2.6.1 en 2.10). Overigens voerde de Inspectie in de betrokken periode geen uitdrukkelijk beleid ten aanzien van therapieën, behalve in het geval van de arbeidstherapie in het begin van de jaren vijftig.[86]

Over de verhouding tussen religie, de zuilen en kerken en psychiatrie (**Vraag 9**) levert de secundaire literatuur (bijvoorbeeld het werk van Noordman, Oosterhuis en Van der Meer; 2.3.1) al de nodige inzichten, vooral waar het gaat om de verschillende theologische, ethische en (wijsgerig) antropologische posities. Standpunten en discussies ter zake zijn te vinden in artikelen, congres-verslagen e.d. uit de jaren dertig en veertig en ook wel later (2.5 en 2.10). Behalve dat bij de analyse van de rapporten pro justitia en de dossiers, de gezindte van de betrokken patiënten een aspect van de analyse zal vormen, zijn er ook de rapporten en dossiers die specifiek betrekking hebben op geestelijken (mogelijk van verschillende denominaties). In de dissertatie van Wijffels zijn daar voorbeelden van aanwezig, evenals in de onderwijzersdossiers in het archief van het Pompe Instituut (2.7). Voorts zijn er de meldingen van castraties in de pleger-documentatie in het archief van de Commissie Deetman (2.6.4), die als uitgangspunt voor onderzoek kunnen dienen. Ook bieden dossiers en rapporten inlichtingen over de bredere behandeling van religieuzen die zich aan een zedenmisdrijf hadden schuldig gemaakt.

Voor wat **vraag 10** naar de internationale vergelijking aangaat is hierboven bij vraag 1 al aangegeven dat dit slechts een bescheiden karakter zal dragen.

---

86 Harry Oosterhuis en Marijke Gijswijt-Hofstra, *Verward van geest*, 558-562.

Aanvullend onderzoek

Gedurende het vooronderzoek zijn nog andere potentiële bronnen in beeld gekomen, die in aanmerking komen voor eventueel nader onderzoek. Het gaat om onder meer de volgende archieven:

- Het archief van de Stichting Onderzoek Criminaliteit (zoals notulen en correspondentie).[87]
- De medische archieven van de psychiatrische ziekenhuizen Huize Padua te Boekel, Sint Servatius in Venray, en het Academiegasthuis te Franeker waar (mogelijk) castraties hebben plaatsgevonden.
- De archieven van het Leids Universitair Medisch Centrum (Jelgersmakliniek) en het VU medisch centrum (Valerius Kliniek) uit de periode 1930-1960.
- De archieven van algemene ziekenhuizen waar mogelijk castraties hebben plaatsgevonden (zoals het Groot Ziekengasthuis te Den Bosch, en het Canisius ziekenhuis in Nijmegen).
- Het archief van de (onder)afdeling psychopatenzorg van het Ministerie van Justitie.

---

87 Archieven Pompe Instituut, inv. nr. 685-700.

4

Onderzoeksopzet

Het beoogde onderzoek naar de rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers seksueel misbruik krijgt voor een groot deel de vorm van een traditioneel historisch onderzoek, dat wil onder andere zeggen kwalitatief en beschrijvend van aard. Bij de analyse van de teksten zal gebruik gemaakt worden van een – in het onderzoek zelf nader uit te werken - onderzoeksmatrix waarin de verschillende aspecten van de analyse zijn uitgewerkt om bijvoorbeeld de systematische vergelijking mogelijk te maken van bijvoorbeeld de argumentatie van de verschillende gezindten of van psychiaters en juristen of van de condities waaronder castratie werd geïndiceerd. Voor het onderzoek naar de seriële bronnen (rapporten pro justitia en dossiers) zal de kwalitatieve databasesoftware Nvivo benut worden. Dit programma biedt de mogelijkheid om de scans van originele documenten te coderen, eenvoudige tellingen uit te voeren, terwijl een deel van de informatie naar SPSS geëxporteerd kan worden ten behoeve van complexere statistische bewerkingen.

Het onderzoek zal de volgende fasen en kwesties omvatten:

1. *Bestudering van de bestaande internationale en Nederlandse historiografie* (2.3) zowel voor wat betreft specifiek de castratie en de zedendelinquentie als voor wat betreft de context (dat laatste vooral voor Nederland).
2. *Analyse van de primaire literatuur uit Nederland*, de parlementaire behandeling en (beperkt) de pers voor het tijdvak 1928-1970, zowel specifiek rond de thema's castratie en behandeling zedendelinquentie als rond de context (2.4, 2.5, 2.10 en 2.11).
   Mede aan de hand van deze analyse zal de bedoelde onderzoeksmatrix voor o.a. de analyse van pro justitia rapporten uitgewerkt worden.
3. *Onderzoek in de archieven van het Ministerie van Justitie*, (onder)afdeling psychopatenzorg naar de ontwikkeling van het beleid terzake.
4. *Onderzoek van de rapporten pro justitia* (2.7):
   a. Selectie en bestudering van de dossiers met adviezen tot castratie.
   b. Bestudering van een steekproef (1:25) als referentie.
   c. Aanleggen van een database van de onderwijzersdossiers in het archief van het Pompe Instituut en selectie van dossiers met advies tot castratie.
   d. Pilot: de koppeling van de rapporten aan strafrechtsdossiers in de rechterlijke archieven, en aan TBR dossiers.
   e. Mogelijk ook strafdossiers in onderzoek nemen.

5 *Uitwerking van de casus Heiloo* (2.8)

   a Selectie en bestudering van de rapporten pro justitia van Wijffels met adviezen tot castratie (zie onder 4.)
   b Inventarisatie van de castraties in de operatieboeken van het Elisabeth Ziekenhuis Alkmaar en het operatieboekje van St. Willibrord, Heiloo.
   c Bestudering van de dossiers van gecastreerden (op basis van vermelding in a. b. en d.).
   d Analyse van de dissertatie van Wijffels (mogelijke koppeling aan a, b, c).
   e Eventuele koppeling met strafdossiers in rechterlijke archieven Alkmaar.
   f Bestudering van de discussie in het blad *Vriendschap* van het COC.

6 *Onderzoek in de TBR Instellingen* (2.9):

   a Traceren (als aanvulling op de lijst van Van der Meer) en bestuderen van de dossiers van gecastreerden in de instellingen *Veldzicht*, *Oldenkotte*, de *Psychiatrische Observatie Kliniek*, en in de psychopatendossiers van na 1950.
   b Het nemen en bestuderen van een beperkte steekproef van referentiedossiers van zedendelinquenten.

7 *Het beleid van het Ministerie van Justitie na 1955* (2.10):

   a Analyse van het onderzoek van de *Stichting Onderzoek Criminaliteit.*
   b Onderzoek naar de castratieprocedure via de *Psychiatrische Observatie Kliniek* sinds 1965.
   c Bestudering van de beëindiging van de TBR-procedure in 1968, in de archieven van het Ministerie van Justitie.

8 *De introductie van de chemische castratie* (2.11):

   a Onderzoek naar de ontwikkeling op basis van de (internationale) literatuur.
   b Bestudering van de archieven van C. van Emde Boas.

9 *Einde van de toepassing van castratie* (2.11), onderzoek naar:

   a De veranderende context (psychiatrisch, strafrechtelijk, maatschappelijk).
   b Veranderingen in de psychiatrische inzichten internationaal t.a.v. castratie en de behandeling van zedendelinquentie.
   c Veranderende opinies in Nederland rond castratie en zedendelinquentie.

Van het onderzoek zal verslag worden gedaan in een rapport van ongeveer 150 pagina's in grote lijnen opgebouwd volgens de geschetste opzet van het onderzoek.

A

Opdracht

ZonMw

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

Laan van Nieuw Oost-Indië 334
2593 CE Den Haag
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Telefoon 070 349 51 11
Fax 070 349 51 00
http://www.zonmw.nl
info@zonmw.nl

Dossiernummer
70-70500-20
Ons kenmerk
2013/03176/ZONMW

Universiteit Utrecht
Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis
Prof. Dr. Joost Vijselaar
Bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychiatrie
Drift 10
3512 BS UTRECHT

Onderwerp
Betreft uitnodiging tot indienen van een aanvraag

Datum
20 februari 2013

Contactpersoon
Maarten Slijper
Telefoon 070 349 5258

Geachte heer Vijselaar,

Graag nodig ik u uit om een projectvoorstel te schrijven voor de eerste fase van een onderzoek *rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen*. Het betreft een haalbaarheidsonderzoek. In deze brief schets ik het kader van de haalbaarheidsstudie.

In een brief van 30 mei 2012 aan de Tweede Kamer heeft de staatssecretaris van VWS zich bereid verklaard een onafhankelijk onderzoek te laten verrichten naar de rol van de psychiatrie in brede zin. Op 30 oktober 2012 heeft het ministerie van VWS ZonMw verzocht zorg te dragen voor een dit onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek. Het betreft een breed onderzoek naar de juridische (c.q. gezondheidrechtelijke), medisch-ethische, religieushistorische, en beleidsmatige aspecten. Deze brieven vormen het kader van de haalbaarheidsstudie.

Centraal in het onderzoek staat de rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen. Het onderzoek moet een algemeen beeld schetsen van de context waarbinnen de behandelingen in de desbetreffende periode plaatsvonden. Vanuit dit algemene beeld kunnen aan de hand van casuïstiek ervaringen in kaart worden gebracht. Het is van belang om niet te eng perspectief te kiezen. Juist de vergelijking met de algemene medisch-psychiatrische. maatschappelijke opvattingen en praktijken en met die van de andere zullen is van belang.

Uw studie zou onder andere een antwoord moeten geven op de volgende vragen:

- In kaart brengen wat er al bekend is en/of gepubliceerd is.
- Wat was (de ontwikkeling) in de context in te onderzoeken periode.
  - Wat was de juridische (c.q. gezondheidsrechtelijke) context (geschiedenis van het recht);
  - Wat waren de medische ethische waarde en normen en protocollen indertijd;
  - Internationaal. De vergelijking met internationale context betreft een beperkt aantal landen (bijvoorbeeld: België, Duitsland, Zweden en Ierland?);
  - Wat was het beleid in de psychiatrie en wat waren de behandelingen (mogelijk aan de hand van psychiatrische handboeken): alle

1/2

behandelingen/algemeen het onvruchtbaar maken/ in het bijzonder castratie (ultimum remedium?)
    - Mannen en vrouwen?
- Wat was de rol van het staatstoezicht?
- Wat is de relatie tussen psychiatrie en religie?
- Wat is bekend over de indicatiestelling en de "vrijwilligheid"?
- De haalbaarheid van de onderzoeksvraagstelling om meer feiten boven tafel te krijgen. bijvoorbeeld wat is de kans dat er in de archieven materiaal te vinden is?
- Welk type onderzoek is nodig?
    - Bronnenonderzoek naar dossiers, interviews, archieven en wetenschappelijke literatuur.
- Welke onderzoeksperiode 1920-1970 of 1945-1970 is gewenst? Als de laatste periode gekozen wordt, moet de periode voor 1945 wel beschreven worden omdat die waarschijnlijk onlosmakelijk verbonden is met hetgeen er daarna is gebeurd
- Wat zijn de kosten van het vervolgonderzoek?

Resultaat
Deze studie leidt tot een product dat, los van het vervolg, al gepubliceerd kan worden bijvoorbeeld als (tussen)rapportage naar VWS. Het bevat een verkenning van het onderwerp en leidt tot een aantal al dan niet onderzoekbare scenario's. Daarnaast biedt het een aantal onderzoekbare "work packages". Het rapport vormt dan de basis voor de besluitvorming om een uitgebreider onderzoek naar de rol van de psychiatrie bij de behandeling van plegers van seksueel misbruik bij minderjarigen. Het vervolgonderzoek betreft een multidisciplinair onderzoek. De volgende disciplines worden betrokken in het onderzoek: de juridisch (c.q. gezondheidsrechtelijk), medisch-ethisch, en religieus-historisch.

Budget
ZonMw stelt maximaal 17 500 euro ter beschikking voor deze eerste fase

Planning
- 1 maart 2013 start haalbaarheidsstudie
- 25 maart 2013 van 14.00-15.30 overleg bij ZonMw
- April mogelijk nog een bijeenkomst?
- 1 mei 2013 concept voor bijeenkomst midden mei
- Midden mei 2013 bijeenkomst met genodigden op ZonMw om te kijken of de richting aan verwachtingen voldoet of er draagvlak is?
- Begin juni definitieve concept haalbaarheidsstudie
- 17 juni 16.00-18.00 studie in CER vergadering eventueel in aanwezigheid van prof. dr. Vijselaar
- Afronding eerste fase en rapport voor 1 juli

Mocht u nog vragen hebben, hoor ik dat graag.

Met vriendelijke groet,

Maarten Stiper

B

Specificatie van de vragen die leidend zijn bij het definitieve onderzoek

Ten aanzien van de geschiedenis van de toepassing van castratie:

1. Wat is er tot nog toe bekend en geschreven over de geschiedenis van de behandeling van plegers van seksueel misbruik en de toepassing van castratie in Nederland en internationaal.
2. Welke vormen van behandeling paste men in de (forensische) psychiatrie toe bij homoseksualiteit, pedofilie, misbruik en zedendelinquentie vanaf de jaren twintig tot de jaren zeventig en welke plaats had castratie daarbinnen. In hoeverre werd het beschouwd als een ultimum remedium?
3. Welke theorieën, opvattingen en debatten ontwikkelden zich over 'castratie' als therapie, met op achtergrond denkbeelden over o.a. voortplanting, seksualiteit, eugenetica?
4. Welke medisch-ethische, religieuze en politieke afwegingen maakte men ten aanzien van ingrijpende en onomkeerbare behandelingen in het algemeen, en in de psychiatrie en bij castratie in het bijzonder? Binnen welke medische, ethische en religieuze context zijn die posities te situeren.
5. Hoe verhield de castratie zich ten opzichte van andere toenmalige somatische behandelingen in de (forensische) psychiatrie (zoals de insuline-coma-kuur, de psychochirurgie)?
6. Welke positie namen de overheid, politieke partijen, beroepsorganisaties, kerken en andere maatschappelijke partijen in bij de gedachtevorming over castratie.
7. Wat waren de juridische kaders (zedelijkheidswetgeving, psychopatenwet, krankzinnigenwet e.d.) waarbinnen de behandeling van plegers van seksueel misbruik en de toepassing van castratie plaatsvonden? Bestonden er bijzondere procedures en regels t.a.v. ingrijpende behandelingen als castratie?

De praktijk van de castratie in Nederland:

1. Hoe vaak en in welke instellingen (van zowel de algemene (geestelijke) gezondheidszorg als de forensische psychiatrie) zijn in Nederland castraties uitgevoerd?
2. Van wie ging het initiatief tot het voorstellen van castratie als therapie uit, van de artsen, de betrokkene zelf, de familie? In hoeverre traden vertegenwoordigers van kerken (priesters, dominee's) in deze ook als raadgevers op?

3 Hoe gingen castraties in de praktijk in zijn werk: selectie, indicaties, toestemmingsprocedure, toetsing, (on)vrijwilligheid, voorlichting, betrokkenheid familie, daadwerkelijke uitvoering (methoden, zorg), gevolgen voor betrokkenen, verdere levensloop, nazorg, eventuele recidive, toenmalige evaluatie.
4 In hoeverre bestonden er verschillen tussen de diverse zuilen in de opvattingen over en de praktijk van de castraties?
5 In hoeverre en op wat voor manier speelde de optie van de castratie een rol in de adviezen die (forensische) psychiaters uitbrachten gedurende de fase van de strafrechtelijke vervolging en de toepassing van voorwaardelijk(e) sepot/veroordeling, dan wel bij het advies tot toepassing van TBR? Hoe oordeelden in dergelijke gevallen het OM en de rechter? Hoe vaak kwam het in dergelijke gevallen tot daadwerkelijk uitvoering van de ingreep?
6 Hoe voltrok hetzelfde proces zich binnen de TBR instellingen?
7 In hoeverre vonden deze behandelingen vrijwillig, dan wel onvrijwillig plaats, welke pressiemiddelen werden mogelijk gebruikt, was er mogelijk sprake van dwang of straf of castratie als voorwaarde voor ontslag?
8 Wat waren de ervaringen en oordelen van de betrokken patiënten zelf, voor zover na te gaan.
9 Wat was de rol van de geneeskundige inspecties ten aanzien van meningsvorming, regelgeving, toezicht, controle en bijsturing ten aanzien van castratie in het algemeen? In hoeverre hadden zij een overzicht van de behandelpraktijk?
10 Hoe voltrokken deze ontwikkelingen zich in andere landen, met toespitsing voor zover mogelijk op rol van kerkelijke organisaties?

C

Gesprekken in het kader van het haalbaarheidsonderzoek

Dr. M.W. van Boven en mr. F.H. Koster, *Commissie Archiefonderzoek handelen Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik Rooms-Katholieke kerk* (3 april 2013).

Drs. Rob Conijn, *secretaris van de Raad van Bestuur, GGZ Oost-Brabant* (17 mei 2013).

Dr. Tom Deenen, *hoofdbehandelaar, Forensisch Psychiatrisch Centrum Veldzicht, Balkbrug* (22 mei 2013).

Dr. Walter van Emde Boas, *voormalig neuroloog Meer en Bosch, Stichting Epilepsie Instellingen Nederland, Heemstede* (26 april 2013).

Prof. dr. Sjoerd Faber, *emeritus hoogleraar rechtsgeschiedenis, Vrije Universiteit, Amsterdam* (o.a. 20 maart 2013).

Prof. dr. Jos Frenken, *emeritus hoogleraar seksuologie, Universiteit van Leiden* (19 maart 2013).

Dr. Gert Hekma, *universitair docent. Afdeling Sociologie en Antropologie, Faculteit der Maatschappij en Gedragswetenschappen, Universiteit van Amsterdam* (8 maart 2013).

Drs. Hans Hendrikx, *psychiater, geneesheer-directeur GGZ Vincent van Gogh, Venray* (29 mei 2013).

Dr. Bert Kreemers, *Onderzoekscoördinator Commissie Evaluatieonderzoek Nationalisatie SNS Reaal; voormalig secretaris Commissie Deetman* (o.a. 15 maart 2013).

Prof. dr. Frans Koenraadt, *hoogleraar forensische psychiatrie en psychologie, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht; Pieter Baan Centrum / Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie* (o.a. 7 maart 2013).

Dr. Geertje Mak, *universitair docent gendergeschiedenis, Institute for Gender Studies, Radboud Universiteit, Nijmegen* (21 maart 2013).

Prof. dr. Hjalmar van Marle, *hoogleraar forensische psychiatrie, Faculteit Geneeskunde en Gezondheidswetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam* (13 mei 2013).

Dr. Theo van der Meer, *Meertens Instituut, Amsterdam* (o.a. 8 maart 2013).

Prof. dr. Marit Monteiro, *hoogleraar geschiedenis van het Nederlands Katholicisme, Radboud Universiteit, Nijmegen; voormalig lid van de Commissie Deetman* (o.a. 15 maart 2013)

Dr. Jules Mulder, *psychotherapeut, adviseur Raad van Bestuur De Forensische Zorgspecialisten, Utrecht* (14 mei 2013).

Dr. Lex van Naerssen, *voormalig hoofddocent seksuologie, Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht* (22 april 2013).

Johan Oosterbaan, *voormalig hoofd verplegingsdienst St. Willibrord, Heiloo* (8 april 2013).

Willem Oosterbaan, *collectiebeheerder Museum het Dolhuys, Haarlem* (8 april 2013).

Mw. drs. Marijke van Putten en Hugo Koetsier, psychiater, *respectievelijk voorzitter Raad van Bestuur en geneesheer-directeur GGZ Noord-Holland Noord, Heerhugowaard* (8 april 2013).

Zr. Christa Schrama, *voormalig medewerkster Centraal Adviesbureau voor Priesters en Religieuzen en het Sociaal Pastoraal Adviesbureau, Utrecht* (15 mei 2013).

Prof. dr. Harry Stroeken, *psychoanalyticus, emeritus bijzonder hoogleraar godsdienstpsychologie en geestelijke gezondheidszorg, Rijksuniversiteit Leiden* (24 mei 2013).

Jelle A. Troelstra, *psychiater, FPC Van der Hoeven Kliniek, Utrecht* (21 mei 2013).

Dr. Gerrit Valk, *voorzitter Kamer van Koophandel Noordwest-Holland, Haarlem; voormalig lid van de Commissie Deetman* (8 maart 2013).

Geraadpleegde buitenlandse deskundigen

Prof. dr. German Berrios, *emeritus hoogleraar psychiatrie, Departement of Psychiatry, Cambridge University* (Groot Brittanië).

Dr. Jean-Christophe Coffin, *wetenschappelijk medewerker, Centre Alexandre Koyré, Histoire des sciences et des technique, Parijs* (Frankrijk).

Dr. Jesper Vaczy Kragh, *wetenschappelijk medewerker, Medical Museion, Universiteit van Kopenhagen* (Denemarken).

Prof. dr. Volker Roelke, *hoogleraar geschiedenis van de geneeskunde, Justus-Liebig Universiteit, Giessen* (Duitsland).

D

Archieven

Brabants Historisch Informatie Centrum, Den Bosch

Archief Rijks Psychiatrische Inrichting (RPI) in Eindhoven, tot 1946 Rijks Krankzinnigen Gesticht Woensel, 1913-1985, archiefnummer 1491.
Archief Psychiatrisch Ziekenhuis Voorburg te Vught, 1885 – 1967, archiefnummer 309.

Forensisch Psychiatrische Centrum Veldzicht, Balkbrug

Archief Rijkspsychopathenasiel Veldzicht, Balkbrug/Avereest.

Gelders Archief, Arnhem

Archief Vereniging Rekkense Inrichtingen, archiefnummer 1024.

GGZ Noord-Holland Noord, Heerhugowaard

Archief psychiatrisch ziekenhuis Sint Willibrord, Heiloo.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Archief Edward Brongersma.
Archief Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), 1946-2007.

Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen

Archief Centraal Adviesbureau Priesters en Religieuzen, archiefnummer 1005.
Archief Katholieke Vereniging van Inrichtingen voor behandeling en verpleging van Geestelijke Gestoorden, archiefnummer 15.
Archief Katholieke Artsenvereniging, archiefnummer 8.
Archief H.J.F.M. Bless, archiefnummer 201.
Archief F.J.A. de Grijs, archiefnummer 128.

Nationaal Archief, Den Haag

Archief Ministerie van Justitie, Verbaalarchief, 1915-1955; Kabinetsarchief, 1915-1940, toegang nummer 2.09.22.

Archief Ministerie van Justitie, Waarnemend Secretaris-Generaal en raadadviseur, mr. J.P. Hooykaas, 1940-1947, toegang nummer 2.09.56.

Archief Centrale Raad van het Gevangeniswezen, de Psychopathenzorg (TBS) etc. 1953-1991, toegang nummer 2.09.89.

Archief Gezondheidsraad, 1920-1956, toegang nummer 2.15.33.

Archief Gezondheidsraad, 1957-1990, toegang nummer 2.15.36.

Archief Geneeskundige Hoofdinspectie, 1902-1952, toegang nummer 2.15.38.

Archief Inspecteurs van het Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 1984-1961, toegang nummer 2.15.40.

Archief Geneeskundige Hoofdinspectie van de Geestelijke Volksgezondheid, 1962-1994, toegang nummer 2.27.5035.

Noord-Hollands Archief, Haarlem

Archief Directie van het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort te Bloemendaal, archiefnummer 366.

Archief Directie van het Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch te Castricum (Bakkum), archiefnummer 637.

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht

Archief GGZ Vincent van Gogh (St. Servatius / St. Anna) Venray

Stadsarchief en Atheneumbibliotheek, Deventer

Archief Elisabethsgasthuis / Psychiatrisch Ziekenhuis Brinkgreven, ID 0796.

Universiteit Utrecht

Archieven van het Criminologisch Instituut sedert 1974 het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen 1934-1983.

Literatuur

Baan, P. A. H., 'Zur Frage der Behandlung von Sittlichkeitsdelinquenten', *Beiträge zur Sexualforschung* 2 (1952) 24-36.

Bakker, Catharina Th. en Leonie de Goei, *Een bron van zorg en goede werken. Geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg in Noord-Holland-Noord* (Amsterdam 2002).

Barnhoorn, J. A. J., *Het vraagstuk der homosexualiteit: beschouwingen samengevoegd vanwege de R.K. Artsenvereeniging naar aanleiding van het congres 1939 te Nijmegen* (Roermond 1941).

Idem, *Het vraagstuk der onvruchtbaarmaking: beschouwingen* (Roermond 1936).

Bemmelen, J. M. van, 'Voor- en nadeelen van een wettelijke regeling der sterilisatie en castratie', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 7 (1933) 33-52.

Blok, Gemma en Joost Vijselaar, *Terug naar Endegeest. Patiënten en hun behandeling in het psychiatrisch ziekenhuis Endegeest 1897-1997* (Nijmegen 1998) .

Boer, W. H. J. de, *Criminaliteit en castratie* (Den Haag 1969) [Typoscript Ministerie van Veiligheid en Justitie].

Bosch, Albert, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden* (Nijmegen 2011).

Broberg, Gunnar en Nils Roll-Hansen, *Eugenics and the Welfare State. Norway, Sweden, Denmark and Finland* (East Lansing 2005).

Commissie Archiefonderzoek handelen Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik rooms-katholieke kerk, *De handelwijze van het Openbaar Ministerie bij seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk* (Den Haag, 2013).

Deetman, Wim e. a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms Katholieke kerk.* Uitgebreide versie, 2 delen (Amsterdam 2011).

Derks, Willem, *Het hemd van Vrouwe Justitia* (Baexem 1981).

Dohmen, J., *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk* (z.pl. 2010).

Frenken, Jos, en Jeanne Doomen ed., *Strafbare seksualiteit: opvattingen en aanpak van politie, justitie en hulpverlening* (Deventer 1984) .

Giles, G., ''The most Unkindest Cut of all': Castration, Homosexuality and Nazi Justice', *Journal of contemporary history* 27 (1992) 41-61.

Gijzeman, Jacomien, Vrouwe Justitia en de psychiaters, masterthesis (Utrecht 2010).

Haffmans, K. R. M. O., *Ter beschikking gesteld: geschiedenis, oplegging en executie van een strafrechtelijke maatregel* (Arnhem 1984).

Hardenberg, L., 'Therapeutische Castratie', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (NTvG)* 78 (1934) 1578-1579.

Heinrich, Jean Paul, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823* (Arnhem 1996).

Hekma, Gert, en Theo van der Meer ed., *'Bewaar me voor de waanzin van het recht': homoseksualiteit en strafrecht in Nederland* (Diemen 2011).

Hofstee, E. J., *TBR en TBS. De TBR in rechtshistorisch perspectief* (Arnhem 1987).

Huonker, Thomas, *Diagnose 'moralisch defekt'. Kastration, Sterilisation und Rassen-hygiene im Dienst der Schweizer Sozialpolitik und Psychiatrie 1890-1970* (Zürich 2003).

Koenders, P., *Homoseksualiteit in bezet Nederland: verzwegen hoofdstuk* (Amsterdam 1984).

idem, *Tussen Christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Leiden 1996).

Koenraadt, F., *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie* (Arnhem 1991).

Idem, C. Kelk en J. Vijselaar eds., *Tussen behandeling en straf. Rechtsbescherming en veligheid in de twintigste eeuw* (z.pl. 2007).

Kool, R. S. B., *De strafwaardigheid van seksueel misbruik* (Arnhem 1991).

Idem, 'Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de rooms-katholieke kerkprovincie (1945-2010)', in: Wim Deetman ed., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk.* Deel 2 (Amsterdam 2011) 87-148.

Koolhaas, Marnix en Jacqueline Maris, *Van sodomieten, neuroten en andere flikkers: over de 'genezing' van homofielen* (Den Haag 1992).

Kwast, S. van der, *Sexuele criminaliteit* (Leiden 1968).

Idem, 'Over het gebruik van Benperidol bij de behandeling van seksuele stoornissen', *Tijdschrift voor Psychiatrie* 13 (1971) 142-149.

Lange, J., *Die Folgen der Entmannung Erwachsener* (Leipzig 1934) .

Idem, 'Kastration und Standpunkt des Psychiaters', *Medizinische Klinik* 2 (1934) 1081-1084.

Langelüddeke, A., *Die Entmannung von Sittlichkeitsverbrechern* (Berlin 1963).

Idem, 'Die Wirkung der Entmannung (mit Diskussionsbeitrag von W. Krause)', in: H. Bürger-Prinz en H. Giese ed., *Die Pädophilie und ihre strafrechtliche Problematik* (Stuttgart 1965) 91-100.

Meer, Theo, van der, 'Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938-1968)', *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39 (2008) 195-204.

Idem, ''Vrijwillige' en 'therapeutische' castratie van TBR-verpleegde, 1938-1968. Een veroordeling tot TBR in 1934 en de verdere lotgevallen van de verpleegde', in: E. C. Coppens, J. Hallebeek en D. Heirbaut ed., *Fabrica Iuris. Opstellen over de 'werkplaats van het recht' aangeboden aan Sjoerd Faber* (Nijmegen 2009) 303-329.

Meijers, F. S., 'Mijn ervaringen betreffende zedenmisdadigers', *Voordrachten voor het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 16 (1937) 1-32.

Monteiro, M. E., 'Discretie en Deskundigheid. Een verkenning van de rol van de rooms-katholieke psychiaters in de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen (1945-1970)', in: Wim Deetman ed., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk,* Deel 2 (Amsterdam 2011) 43-86.

Noordman, Jan, *Om de kwaliteit van het nageslacht. Eugenetica in Nederland 1900-1950* (Nijmegen 1989).

Oosterhuis, H., '"Ze zijn er mede behept". Veranderingen in de confessionele houding ten aanzien van homoseksualiteit, 1935-1965', in: G. Hekma ed., *Goed verkeerd. Een geschiedenis van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in Nederland* (Amsterdam 1989) 131-144.

Idem, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970* (Amsterdam 1992).

Idem, en Marijke Gijswijt-Hofstra, *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland (1870-2005)* (Houten 2008).

Oyen, H. van, 'Castratie van Protestants standpunt beschouwd', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 27 (Amsterdam 1947) 3-15.

Palies, A. L. C., en J. J. Wuite, 'Therapeutische castratie bij zedendelinquenten', *Psychiatrische en Neurologische Bladen* 15 (1941) 511-536.

Palies, A. L. C., 'Therapeutische castratie bij sexueel geperverteerden', *Psychiatrisch Juridisch Gezelschap* 27 (1947) 15-26.

Pinkhof, H., 'Castratie als overheidsmaatregel', *NTvG* 74 (1930) 4063-4064.

Idem, 'De castratie van krankzinnigen', *NTvG* 70 (1926) 187.

Redactioneel, 'Castratie en Sterilisatie op het congres voor strafrecht', *NTvG* 79 (1935) 4201.

Ridder, D., en C. de Vries, 'De psychopathenwetten, achtergronden en beleid 1910-1940', *Recht en Kritiek* 10 (1984) 63-79.

Rouweler-Wuts, L., W. Sengers, en M. Verhulst-van der Lans, 'Over het rapport "Pedofilie En Samenleving"', *Maandblad voor de Geestelijke Volksgezondheid* 31 (1976) 701-704.

Sand, Knut., 'La stérilisation et la castration légales en Danemark', *Annales de Médicine Légale* 10 (1937).

Idem, *Die gesetzliche Kastration: 10järige Erfahrungen mit gesetzlicher Kastration in Dänemarken* (Berlijn 1940).

Sanders, J., *Het castratievraagstuk. Een onderzoek naar de gevallen van castratie van sexueel abnormale personen in Nederland en in het buitenland* (Den Haag 1935).

Schenk, C. M., 'Castratie en de Nederlandsche rechter', *NTvG* 80 (1936) 867.

Sengers, Wynand e.a., *Pedofilie en samenleving: over de problemen die zich in onze samenleving voordoen op het gebied van vriendschapsrelaties tussen ouderen en kinderen die gepaard (kunnen) gaan met seksuele kontakten of verlangens daarnaar* (Utrecht 1976).

Speijer, N., C. Emde Boas en C. J. B. J. Trimbos, *Advies inzake homoseksuele relaties met minderjarigen, in het bijzonder met betrekking tot artikel 248 bis van het Wetboek van Strafrecht* (Den Haag 1969).

Stürup, G. K., 'Sex offenses: The Scandinavian experience', in: M. Shimm ed., *Law and Contemporary Problems* (Durham 1960) 361-75.

Idem, 'Die Behandlung der Sexualkriminalität in Skandinavien', in: F. Bauer, H. Bürger-Prinz, H. Giese en H. Jäger ed., *Sexualität und Verbrechen* (Frankfurt 1963) 237-244.

Idem, 'Castration: the total treatment', in: H. L. P. Resnik en M. E. Wolfgang ed., *Sexual Behaviors: Social, Clinical, and Legal Aspects* (Boston 1972) 361-382.

Tijsseling, Anna, *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rond om de Duitse bezettingstijd* (Utrecht 2009).

Vijselaar, Joost, *Het gesticht, enkele reis of retour* (Amsterdam 2010).

Warmerdam, H. en P. Koenders , *Cultuur en Ontspanning. Het COC 1946-1966* (Utrecht 1987).

Weringh, Koos, van, *De zaak Sara Beugeltas* (Amsterdam 1995) .

Wijffels, A. J. A. M., *Het castratievraagstuk* (Amsterdam 1955).

Wille, R., en K. M. Beier, 'Castration in Germany', *Annals of Sex Research* 2 (1989) 103-133.
Wolf, C. H., *Die Kastration bei sexuellen Perversionen und Sittlichkeitsverbrechen des Mannes* (Basel 1934).

ZonMw stimuleert
gezondheidsonderzoek en
zorginnovatie

Laan van Nieuw Oost-Indië 334
2593 CE Den Haag
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Telefoon 070 349 51 11
Fax 070 349 51 00
info@zonmw.nl
www.zonmw.nl

0/09/2013/ZW

ZonMw